

Notes bibliogràfiques

Origini romanze.
Lingue, testi antichi,
letterature.
Stefano Asperti

Roma:Viella (1 libri di Viella, 60), 2006, 304 pp.

Stefano Asperti, catedràtic de Filologia i Lingüística Romànica a la Universitat de La Sapienza, ha creat una obra didàctica, fruit de la seva llarga experiència en la docència, que l'ha conduït a la reflexió entorn d'alguns elements de base d'aquesta disciplina. El llibre està concebut com a instrument introductor i a temes i problemes entorn de la formació d'un espai lingüístic, cultural i literari romànic. El contingut, substancial però assequible gràcies a la claredat expositiva, l'estructura rica en subdivisions que facilita el sistema de coreferències i els recursos tipogràfics que remarquen els conceptes importants fan d'aquesta obra un veritable manual de referència per als estudiants de qualsevol llengua romànica i per als no especialistes interessats en els propis orígens lingüístics.

En el curs de l'alta Edat Mitjana, té lloc l'evolució lingüística que porta del llatí a les diverses llengües romàniques, que posteriorment generaran tradicions literàries pròpies. Aquestes noves llengües i literatures constitueixen el nucli primigeni de les actuals llengües i literatures romàniques de l'Europa occidental: el portuguès, el castellà, el català, el francès i l'italià. Per tal d'analitzar-ne els orígens, s'estudia un arc cronològic que va des de l'Antiguitat tardana (ss. III-IV) fins al segle XIII, però el nucli essencial de les qüestions examinades es concentra entre els segles VIII-IX, quan apareixen els primers textos conservats escrits en vulgar, i al segle XII, l'època en què es configuren les tradicions literàries de les diverses regions de la Romània, és a dir, quan les llengües romàniques fan la seva aparició en el camp de la història literària amb una sèrie d'autèntiques obres mestres. L'obra d'Asperti no es limita a l'exposició de dades, sinó que també planteja problemes i qüestions obertes. S'ofereix al lector un estat de la qüestió —amb recurs a la bibliografia, que inclou des d'estudis clàssics fins als més recents— sense imposar-li un punt de vista determinat, i argumentant l'enfocament que es prendrà en cada cas. Al llarg de l'obra s'examinen tots els camps possibles que poden aportar dades rellevants (no solament els testimonis textuais, sinó també els iconogràfics, per exemple) i es mostra la interrelació entre factors diversos en el naixement i evo-

lució de les diverses llengües romàniques, evitant, però, de donar una falsa impressió de veritat absoluta sempre que les conclusions pertanyen al camp de la hipòtesi.

El llibre s'estructura en nou capítols. Els dos primers tenen una finalitat introductòria; s'hi exposen les qüestions de fons i les perspectives crítiques que poden ser adoptades per tractar-les, i s'hi defineixen els conceptes bàsics que s'empraran al llarg de l'obra per tal d'impedir que les dificultats terminològiques confonguin el lector. D'aquesta manera, si bé l'autor adverteix que no és un llibre concebut com a manual independent —es preveuen uns mínims coneixements generals en qüestions de lingüística romànica—, l'obra es fa molt accessible. Els tres capítols següents acaben de conformar el nucli teòric de l'obra. El tercer es dedica a la contextualització històrica i cultural de les transformacions del llatí a les llengües romàniques que van tenir lloc entre l'Antiguitat tardana i l'alta Edat Mitjana. El quart, tracta l'evolució dels sistemes lingüístics romànics i la presa de consciència de diferenciació respecte al llatí, i en el cinquè capítol s'analitza el progressiu pas de les llengües neollatines cap a l'escriptura. En els capítols successius, la part textual —sempre acompanyada de traducció a l'italià— pren més protagonisme. En el sisè, es presenten les primeres atestacions conegudes de les llengües neollatines, seguides d'un comentari lingüístic de cadascuna.

En el setè, s'examinen els orígens de les literatures romàniques, que se situen al llarg del segle XI a la zona gal·loromànica i un segle més tard a Itàlia i la península ibèrica. El vuitè capítol té un interès especial, ja que constitueix un catàleg de les obres literàries romàniques conservades anteriors al segle XII. A continuació dels extractes dels textos, es dedica un extens apartat a l'anàlisi del corpus, atenent a l'entorn cultural i geogràfic, a la transmissió manuscrita, a les formes mètriques emprades, etc. S'extreuen conclusions importants, com ara la preeminència i la funció modèlica que desenvolupa l'àrea gal·loromànica respecte a la resta de literatures romàniques medievals, o la influència recíproca entre la literatura llatina i les romàniques. L'obra es culmina amb el novè capítol, que ofereix un panorama literari sintètic de les diverses regions de la Romània en el segle XII.

La presentació de textos cabdals per a la història de la llengua i de la literatura en llengües romàniques, com acabem de veure, és un altre atractiu de l'obra d'Asperti, que a vegades ens ofereix en edició pròpia, com en el cas de la *Seqüència de Santa Eulàlia* o el pròleg en prosa de la *Chanson de Saint Alexis*, transcrit directament del còdex més antic. Hem observat, a més, que no solament es parla de llengua i literatura, sinó també de l'entorn històric, social i cultural en què s'han gestat. S'hi explica, per exemple, l'hegemonia ferma i duradora del llatí com a llengua de cultura i la conquesta progressiva d'espais en la llengua escrita per part de les llengües romàniques, que arriben a ser reivindicades com a llengües de cultura plenament vàlides. Cal assenyalar figures com Dante o Ramon Llull, que, optant per la llengua vulgar, s'avancen al seu temps. Dante, en la seva enciclopèdia moral en florentí, el *Convivio*, diu, reprenent Aristòtil, que és natural voler saber, perquè tot ésser busca

la perfecció, i la ciència és la perfecció de l'ànima. L'obra d'Asperti ens ajuda a apropar-nos-hi una mica més.

RAQUEL PARERA

Jaufre

ed. Charmaine Lee
Roma: Carocci (Biblioteca
medievale, 105), 2006, 454 pp.

La literatura occitana medieval compta amb poques obres narratives. Dins d'aquesta «eccezione narrativa» (segons el títol de la cèlebre monografia d'Alberto Limentani del 1977), una de les novel·les en vers més originals és el *Jaufre*. Aquesta obra ha originat molta bibliografia, centrada en bona part a discutir les incògnites sobre l'autoria i la identitat del rei destinatari (el text no n'especifica el nom), una qüestió que en determina també la datació. El *Jaufre* ha estat una de les línies de recerca de Charmaine Lee en els últims anys, una dedicació que ara culmina amb aquesta edició del text complet i anotat.

L'edició va precedida d'una breu introducció. Lee hi presenta el *Jaufre* com un text excepcional en la literatura medieval perquè, a més de ser un dels pocs testimonis de narrativa occitana, el tema artúric n'augmenta la raresa dins aquesta tradició. La introducció s'obre amb un estat de la qüestió molt general sobre les aportacions de la bibliografia, i de seguida se centra en els problemes de l'autoria i, especialment, de la datació del text. Per a cadascun d'aquests aspectes, Lee exposa les opcions

plantejades per la crítica, així com els arguments que la duen a decantar-se per una de determinada. Sobre la qüestió de l'autoria, la seva anàlisi es basa, entre altres coses, en la coherència de l'obra, segons la qual considera que el *Jaufre* va ser escrit per un sol autor; i no per dos (com alguns estudiosos han interpretat a partir dels últims versos del text). Potser l'aspecte més interessant d'aquesta introducció és el punt de vista, encertat, des del qual Lee pretén tractar i justificar la datació de l'obra. Durant l'exposició força extensa d'aquesta qüestió, Lee argumenta que s'ha de tenir molt en compte la intertextualitat, és a dir, la relació textual i temàtica del *Jaufre* amb altres obres i la influència que aquestes hi hagin pogut exercir. Aquesta és, per a l'editora, la via més segura per datar l'obra amb una certa exactitud. La considera preferible, sobretot, a aquelles hipòtesis que s'han formulat a partir d'identificar el rei destinatari de l'obra segons interpretacions diferents dels versos que en descriuen les qualitats, i que han resultat en la proposta de tres possibles candidats: Jaume I, Pere I el Catòlic o Alfons I el Cast. En aquest sentit, Lee exposa la gran influència (a vegades literal) en el *Jaufre* de les obres de Chrétien de Troyes, especialment *Perceval*, *Yvain* i el *Cavaller de la carreta* (des d'escenes paral·leles fins a préstecs més puntuals, com ara la similitud en el nom d'algun personatge o l'ús d'unes mateixes rimes) i la seva relació amb textos de la lírica trobadoresca (per exemple, de Guilhem de Montanhagol o de gèneres lírics com el *planh*) o també amb altres obres narratives occitanes. L'anàlisi del text en aquesta direcció serveix a Lee per proposar els anys 1230-1240 com a període possible de producció del *Jaufre*, és a dir, durant el regnat de Jaume I. Així, descarta les hipòtesis que aposten per una datació més primerenca, incompatible amb la influència de Chrétien, i no accepta tampoc les

últimes propostes d'Anton Espadaler, entre 1997 i 2002, que considera l'obra posterior a 1272.

En relació amb la naturalesa literària del text, Lee remarca les diferències entre el *Jaufre* i la tradició artúrica de la Vulgata i de Chrétien: el *Jaufre* seria un «rivolgimento del modello», és a dir un capgirament del mite artúric. Per una banda, destaca la diferència en el tractament dels personatges, especialment del rei Artús, que al *Jaufre* és un home incapaç de defensar el seu regne (*Jaufre*, en canvi, es presenta com l'heroi). Per l'altra, detecta alguns motius assimilables a una tradició artúrica qualificada de «mediterrànea», pròpia d'obres que transmetien les llegendes artúriques tal com circulaven a Itàlia (però també a Occitània i a Catalunya).

Segueix a aquesta introducció una «Nota al testo», que fa un repàs a la transmissió textual de l'obra, resumint en part un article de l'editora («La tradizione testuale di *Jaufre*», *Medioevo Romano*, 28, 2004); descriu breument els vuit manuscrits conservats, reproduïx l'*stemma* de Brunel (1943) i hi fa algunes observacions. Les dimensions de la «Nota», però, l'obliguen a eliminar els exemples que justifiquen les seves observacions, de manera que només cita els números dels versos on es troben (s'ha de recórrer, per tant, a l'article de 2004, perquè les variants entre els diversos manuscrits que permeten filiar-los no estan consignades a l'aparat). Els resultats d'aquestes observacions la porten, per una banda, a acceptar l'*stemma* proposat per Brunel, però afegint-hi un dels manuscrits fragmentaris, que l'anterior editor no coneixia (el manuscrit *h*), i, per altra, a mostrar la dificultat per trobar un mètode satisfactori per editar aquest text, començant per la tria del manuscrit base, a causa de la naturalesa dels testimonis que l'han conservat (només dos són complets, cap acceptable completament, i la resta són fragmentaris). El punt més pro-

metedor d'aquesta part és un petit estudi sobre la llengua del copista del manuscrit *B*, és a dir el manuscrit base de l'edició, en el qual identifica la procedència geogràfica de determinats trets lingüístics del copista, la majoria dels quals el caracteritzen com a «franco-lombardo». Lee intenta també determinar la llengua de l'anònim autor; un aspecte que, com ella mateixa admet, és altament difícil. Resumeix, sobre aquesta qüestió, les diferents hipòtesis que ha plantejat la crítica i conclou que la llengua de l'autor podria ser del sud-oest d'Occitània, tot i que s'hi ha de tenir en compte l'ús de l'occità supradialectal, propi de la lírica. Per a una anàlisi més detallada caldrà esperar els resultats d'un estudi sobre la llengua del *Jaufre* que promet l'editora.

L'edició del text que es presenta en aquest volum és la mateixa que l'edició electrònica de l'any 2002, a càrrec de la mateixa editora, que es pot trobar a la pàgina web del *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana* (www.rialc.unina.it), però amb alguna nova correcció (de puntuació, per exemple). L'edició respecta el text del manuscrit base al màxim, potser de vegades fins i tot en excés, quan no hi incorpora algunes lliçons versemblantment més correctes que transmeten altres manuscrits. Aquesta decisió respon a la voluntat de Lee d'evitar un text híbrid. L'aparat registra les intervencions de l'editora sobre el manuscrit base, que es preocupen de restituir els versos de vuit síl·labes; per tant, en queden excloses les variants de lliçons entre els manuscrits que no afecten les intervencions. Les notes supleen, en part, aquest aspecte: algunes es dediquen a constatar variants d'altres manuscrits que transmeten la lliçó aparentment bona. La resta de les notes són de caràcter interpretatiu i literari: comenten passatges del text, estableixen paral·lelismes textuais o temàtics amb altres obres literàries

i amb altres llocs del mateix text (la qual cosa és útil en relació al que s'explica en la introducció) o indiquen els límits dels manuscrits fragmentaris. En aquest sentit, aquest apartat de notes (una novetat respecte a l'edició del *Rialc*) és molt útil per aprofundir en el coneixement del text i és una novetat molt interessant que ofereix el llibre.

Una petita crítica que es pot fer al volum des del punt de vista de la comoditat de l'usuari es refereix a la numeració del text. L'aparat està col·locat després de l'edició i va seguit de les notes. La consulta simultània del text amb l'aparat i les notes té l'inconvenient que l'aparat i les notes remeten al text pel número de vers, però la numeració de versos no apareix al costat del text (com a numeració de línies), sinó a l'encapçalament de cada pàgina (indicant el número del primer i de l'últim vers que hi ha en cada una), la qual cosa fa molt feixuga la localització del vers al qual fan referència l'aparat i les notes. L'edició va

CANÇONERS

Anna Radaelli, Paris, Bibliothèque nationale de France, C (fr. 856), *Intavulare. Tavole di canzonieri romanzi I. Canzonieri provenzali* (dir. A. Ferrari), 7, Mòdena: Mucchi, 2006.

Lucilla Spetia, Siena, Biblioteca Comunale, Z (H.X.36), *Intavulare. Tables de chansonniers romans. II. Chansonniers français* (dir. M. Tyssens), 4. Lieja: Faculté de Philosophie et Lettres, 2006.

Giovanni Borriero, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ch (Chig. L. VIII. 305), *Intavulare. Tavole di canzonieri romanzi* (dir. A. Ferrari), III. *Canzonieri italiani I*, Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2006.

Vicenç Beltran, *El cançoner de Joan Berenguer de Masdovelles*, Barcelona: PAM, 2006.

acarada amb la traducció italiana del text, en prosa i intencionadament literal per facilitar la comparació amb el text original. La traducció, doncs, és un ajut de lectura per a un públic no necessàriament familiaritzat amb la llengua occitana antiga. La bibliografia que la segueix també és una aportació molt útil: s'hi recullen extensament els estudis publicats sobre el *Jaufre*, des dels més antics als més recents, i les edicions i traduccions anteriors a la que ressenyem.

El llibre de Lee té el mèrit de posar a disposició del públic una edició moderna completa del *Jaufre*, fins ara només disponible per internet o en antigues edicions poc accessibles (les úniques completes són la de Brunel, de 1943, i la de Breuer, de 1925), amb el complement de la traducció del text a l'italià. Esperem que així una obra de la importància, la qualitat i l'originalitat del *Jaufre* tingui una divulgació més gran.

MONTSERRAT FERRER

Figuras del destino. Mitos y símbolos de la Europa medieval Victoria Cirlot

Madrid: Siruela, 2005, 302 pp.

L'Europa medieval va veure com els vells mites pagans, d'origen celta o germànic, adquirien durant els segles XII i XIII forma escrita, de la mà d'escriptors francesos i alemanys, especialment. A l'entorn de la figura del rei Artur van començar a sorgir lla-

vors d'altres personatges, que configuraren amb els anys un cicle literari de dimensions colossals i inigualables, que té en els versos de Chrétien de Troyes (1135-1190) un dels seus divulgadors més destacats. Lancelot davant la carreta, Tristany davant la copa que conté el filtre d'amor i Perceval davant l'aparició del castell del Graal són les tres figures del destí que han captat l'atenció de Victoria Cirlot en aquest estudi. Les citacions de fragments de novel·les artúriques, tant en llengua original com en traducció castellana, constitueixen un dels moments àlgids del llibre, que, en paraules de l'autora, «no trata de ser más que una preparació para la plena comprensión de ciertas escenas sublimes, auténticas maestras de la vida» (p. 11). Pel que fa a l'estructura del llibre, resulta pertinent destacar que el número tres hi té una importància capital, i es va repetint com a *leit motiv*: tres seran les figures del destí analitzades per l'autora, i tres seran també els blocs de sentit, de tres capítols cadascun, en què podem dividir el llibre.

Així doncs, els tres primers capítols formen una unitat. En el primer (*Figuras del destino*) Cirlot ens parla a mode d'introducció de la vida com a destí. Servint-se dels casos d'Erec, Lancelot o Yvain, l'autora confronta els seus destins. Mentre Erec és capaç de llegir perfectament el seu destí en els secrets que li forneix el camí de la seva pròpia vida, que en aquest cas particular el du a allunyar-se de la cort, de la civilització, i a recloure's en el bosc, el lloc de l'aventura, Yvain no veu absolutament res fins que, de manera pràcticament inconscient, es troba en l'interior de l'espessor d'un bosc on, ara sí, es trobarà encarat amb el seu destí. Entre el despertar d'Erec i la seva sortida de la cort s'hi dibuixa la figura d'un lleopard; d'igual manera, la figura del destí que entreveu Yvain és la d'un animal, un lleó. El destí de Lancelot,

en canvi, no ve marcat per cap animal, sinó per un objecte infamant, una carreta. Dins de la temptadora possibilitat de llegir l'obra de Chrétien de Troyes com un tot, resulta interessant de veure el lleó d'Yvain com un signe positiu i, en canvi, la carreta de Lancelot com un de negatiu; «la diferencia de las figuras deriva de la diferencia de sus vidas, que muestran caminos diferentes» (p. 33). En el capítol segon (*La aventura como forma de vida*), l'autora aprofundeix en els significats del terme *aventure*, que tant pot al·ludir a l'atzar com al destí. I a partir d'aquest terme, recupera un símbol que ja havia comentat superficialment en el capítol anterior; el bosc, la *forest aventureuse*: «desde el punto de vista íntimo, interior y psicológico, el bosque es el lugar de las operaciones del alma, de las transformaciones interiores y de la purificación» (p. 43). El bosc mateix, doncs, és analitzat com una «figura del destí» més, tant per la seva extensió incalculable com per la seva multiplicitat de camins, és a dir, de possibles destins que s'obren davant dels herois. El tercer capítol (*La coronación de Erec*), per la seva banda, pretén demostrar que la novel·la artúrica té com a tema la vida, que s'aborda de manera simbòlica: «toda comprensión simbólica de la realidad se fundamenta en las correspondencias que la unifican» (p. 60).

Els tres capítols següents, el segon bloc i el central del llibre de Victoria Cirlot, s'ocupen de tres figures del destí capitals en l'obra artúrica: Lancelot, Tristany i Perceval, que al seu torn poden representar simbòlicament tres actituds o maneres de fer davant la vida: el sacrifici, l'amor i la cerca. En el capítol quart (*El sacrificio: Lancelot*), per exemple, Cirlot posa èmfasi en el fet que Chrétien va pensar en Lancelot com a figura d'un destí mediatitzat a través de la carreta que es troba l'heroi: «Aquella era de común uso, / como

ahora el cadalso, / para los asesinos y traidores, / para los condenados en justicia, / y para los ladrones que se apoderaron / del haber ajeno con engaños / o lo arrebataron por la fuerza en / un camino» (p. 81). Chrétien havia convertit el seu Lancelot, a diferència del personatge homònim del roman en prosa posterior, en l'amant de la reina Ginebra. Així doncs, el seu destí serà l'amor a una dama, amor plantejat per Chrétien a partir del sacrifici: el valerós cavaller de la taula rodona, culpable d'un amor prohibit, d'un acte contra el seu rei i amic, es despersonalitzarà en el «cavaller de la carreta», adquirint la personalitat de l'infamant objecte i deambulant com un qual-sevol, sense nom, fins que, ben entrada la novel·la, el lector sabrà de qui es tracta realment. «En esta figura del destino que se ha visto diseñada por la carreta, lo decisivo es el sacrificio como autoinmolación» (p. 107). Entroncant amb tot això, al capítol cinquè (*El amor: Tristán*) l'autora es centra en el mite tristanià, que manté alguns punts de contacte amb la història de Lancelot que acabem de comentar pel que fa al tema de l'amor, malgrat que la idea sigui essencialment diferent. De fet, s'ha dit que «Lancelot és el Tristany de Chrétien» (Walter Haug). Aquí, el símbol del destí, però, no serà cap carreta, sinó el filtre d'amor que unirà tràgicament Tristany i Isolda i els enfrontarà al rei Marc. El nom mateix de l'heroi, fa notar Victoria Cirlot, «convendrá a su ser y a su existencia: tristeza en su parto, tristeza en su vida, tristeza en su muerte» (p. 119). En efecte, la mort de la seva mare el mateix dia del seu naixement determinarà fatalment el rumb de la seva vida. Fins que a la fi, la tristesa causada per l'absència de Isolda, que no arribarà mai a salvar-lo, és la causa la seva mort, i la d'ella. El darrer capítol d'aquest segon bloc (*La queste: Perceval*) s'ocupa de Perceval tal i com apareix en *Li contes del Graal* (c. 1181) de

Chrétien, i aprofundeix especialment en el significat de la pregunta que el Rei Pescador li fa i en la recerca que propicia. En quedar inacabat el roman de Chrétien, Perceval no va tenir una segona oportunitat, i quedaren moltes preguntes sense resposta, que han esdevingut, al llarg dels anys, una autèntica incitació a la *queste* dirigida als propis lectors. «Curiosamente, resulta adecuado con la forma de vida que plantea, pues la *queste* es justamente aquello que no tiene fin» (p. 163).

Els tres últims capítols se submergeixen, en paraules de Victoria Cirlot, en el llenguatge de la negativitat. El nihilisme latent en les obres artúriques, la possibilitat que l'existència no tingui sentit, és el centre dels capítols setè (*Semblanzas del mundo*) i vuitè (*Negaciones*). No és la matèria principal ni la preocupació dels grans herois de les novel·les artúriques, però, en forma d'històries fugaces que funcionen com a contrapunt al relat principal, s'introdueix aquest dubte al món artúric. «El acecho de la nada atenaza a algunos personajes del universo artúrico como una posibilidad real» (p. 187). És el cas del Guigemar del *lai* de Maria de França (s. XII), el de Calogrenante, el del Cavaller Covard o el de Dinadan en el *Tristany en prosa*, que trasllueix tota aquesta negativitat quan diu: «Yo soy un caballero errante que siempre va buscando aventuras y el sentido del mundo, pero no lo puede encontrar» (p. 206). Per acabar, el novè i últim capítol (*El juego de la muerte*), el nucli originari del llibre, està reservat a la idea de la mort i a les maneres d'afrontar-la. I és que, com diu Gawain en una cita de Victoria Cirlot, «¿Qué otra cosa puede hacer el hombre más que afrontar su destino?» (p. 210). En definitiva, un llibre altament recomanable per endinsar-se en el món artúric més enllà de les seves aventures cavalleresques i penetrar en la complexa simbologia subjacent.

Victoria Cirlot confegeix un llibre útil i original, on demostra novament la seva vasta erudició per mitjà d'un llenguatge accessible i un estil clar i precís, apte tant per al lector especialitzat com per al simple curios.

DANIEL GENÍS MAS

Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica Stefano M. Cingolani

Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006, 784 pp.

La primera sensació que hom té quan fulleja el voluminós estudi d'Stefano M. Cingolani és de trobar-se davant d'una obra de referència inexcusable que, amb el pas del temps i de les generacions d'estudiosos, es convertirà en un clàssic de la filologia i de la historiografia medievals. Aquesta percepció es comença a confirmar quan hom llegeix a la introducció de l'obra (pp. 11-21) les temàtiques que l'autor analitza i desenvolupa en l'estudi. En primer lloc, estudia el procés de confecció de la *Crònica* de Desclot, a partir de la comparació de les dues redaccions, datades la primera entre els anys 1282 i 1285 i la segona entre el 1286 i el 1288. En segon lloc, reconstrueix els fets històrics relatats per Desclot a partir

de la documentació d'època, la comparació amb altres fonts (especialment d'origen sicilià i angeví) i de fonts secundàries. En tercer lloc, estudia el text des del punt de vista estilístic i fa una anàlisi acurada de les hipotètiques fonts, tant històrica (en aquest cas amb particular atenció a les cròniques catalanes anterior i a la de Ramon Muntaner) com literària (un dels aspectes més interessants del llibre, on l'autor aïlla els referents i tòpics que ajuden Desclot a l'elaboració del text). I, en quart lloc, estudia profundament els interessos ideològics i polítics que van moure Desclot a escriure el seu relat. En aquest cas es concentra en el funcionament de la diplomàcia i de la propaganda reials (tant del bàndol siculoaragonès com de l'angeví), en el contrast entre les interpretacions dels fets als dos bàndols i, sobretot, en la recreació del rei Pere II com a personatge novel·lesc a partir d'una sèrie de valors que caracteritzen el casal d'Aragó durant tota la *Crònica*, com la cortesia, el llinatge, la tradició conqueridora, etc. La introducció es clou amb una valoració de Desclot com a historiador.

A partir d'aquests paràmetres l'autor analitza detalladament la *Crònica* de Desclot des del pròleg al capítol 167 i darrer de l'obra, agrupant els capítols de Desclot en unitats temàtiques que conformen els dinou capítols (sense comptar la introducció) de què consta l'estudi. Així, primerament s'estudia el pròleg de la *Crònica*, on Cingolani considera que la intenció del cronista és projectar la política reial legitimada per l'orgull i noblesa de llinatge (idea que provindria de la *Gesta Comitum*) amb la finalitat de reproduir les gestes conqueridores dels monarques anteriors. I descriu la *Crònica* com un relat eminentment cavalleresc i laic. Tot plegat determina els fets que Desclot descriu del passat i la manera de fer-ho. En la primera part de l'estudi (dedicada als capítols ante-

riors al regnat de Pere el Gran) són especialment significatius els apartats següents: l'anàlisi del paper de Guillem Ramon Montcada en el casament de Ramon Berenguer IV i Peronella als cap. 1-3 (em refereixo sempre als de la *Crònica* de Desclot), la de l'episodi de l'engendrament de Jaume I (cap. 4-6), la reconstrucció de la llegenda del Bon Comte de Barcelona i de les seves implicacions històriques en relació amb el conflicte amb els angevins (cap. 7-10), la significació política i simbòlica de la figura de Jaume I com a conqueridor de Mallorca i València i del matrimoni del seu fill Pere amb Constança (cap. 11-51), la comparació entre el retrat de Carles d'Anjou elaborat per Desclot i el provinent de les fonts angevines (cap. 51-64), la conquesta de Múrcia i la mort de Jaume I. En aquest moment, Cingolani considera que els quatre protagonistes de la *Crònica* són Ramon Berenguer III, el Bon Comte de Barcelona, Jaume I i, lògicament, Pere el Gran (cap. 65-73).

La segona part, ja centrada en els esdeveniments del regnat de Pere, comença amb una reeixida reconstrucció del funcionament de la propaganda política medieval. Des del començament de les hostilitats entre els angevins i els hereus de Frederic II, els francesos havien construït la imatge de Carles d'Anjou com a defensor de l'Església contra la d'heretge de Manfred. Aquesta consideració angevina va ser traspassada a Pere, el qual va contraatacar amb la construcció metafòrica de l'enfrontament entre el drac i el faraó: Carles representava el faraó, els sicilians el pobre d'Israel i Pere, Moisès. Els primers fets analitzats del regnat de Pere són els conflictes amb els nobles, la presa de Montesa (1277) i de Balaguer (1280) i les divergències amb Castella a causa dels infants de la Cerda (cap. 74-76). Tot seguit, els preparatius de la campanya siciliana i la

campanya del Nord d'Àfrica (cap. 77-90), la campanya de Sicília, tant des del punt de vista històric com retòric a partir dels elements reals i ficticis que permeten a Desclot fer del rei Pere un personatge cavalleresc (cap. 91-98 i 101-103), la detallada reconstrucció històrica del popular desafiament de Bordeus (cap. 99-100 i 104-105) i, finalment, els fets de la campanya dels croats francopapals: el funcionament de la diplomàcia internacional, la traïció de Jaume II de Mallorca, el setge de Girona, la desfeta dels croats, els motius literaris de la narració, etc. (cap. 105-167). L'estudi de Cingolani, finalment, es tanca amb una breu anàlisi sobre la mort del rei Pere (cap. 148) i amb uns valuosos i exhaustius apèndixs amb documentació abundant i textos inèdits (pp. 677-759).

En definitiva, un cop llegida l'obra es confirma l'encertada primera impressió. El llibre de Cingolani és interessantíssim des de diversos punts de vista: el domini del text de Desclot i de les fonts historiogràfiques, documentals i literàries és notable, l'esforç analític fins al detall més amagat és del tot lloable i ningú no dubta de l'extraordinària capacitat exegètica de l'autor. A més a més, l'obra està farcida de suggeriments, de nous i arriscats plantejaments que revitalitzen i donen interès a uns textos que feia massa temps que estaven arraconats a les prestatgeries i als quals Cingolani ha donat llum. Una llum que fóra molt més intensa si, tal vegada, l'estudi seguís una ordenació temàtica, i també si anés precedit d'una introducció amb un estat de la qüestió, un resum d'edicions i investigacions anteriors, etc., que acompanyés el lector poc avesat a aquestes matèries i li permetés de comprendre millor alguns dels passatges interpretatius més difícils del llibre.

XAVIER BONILLO HOYOS

Retòrica nova Ramon Llull

ed. Josep Batalla, Marcel Ortín
i Lluís Cabré
Turnhout - Santa Coloma de
Queralt: Brepols - Obrador
Edèndum, 2006, 222 pp.

La *Retòrica nova* de Ramon Llull ha estat la primera obra editada de la nova col·lecció *Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull* impulsada per l'editorial de Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum, amb la col·laboració de la prestigiosa editorial belga Brepols. Els objectius d'aquesta col·lecció són força clars i ambiciosos. En primer lloc, fer accessible d'una vegada per totes l'obra llatina de Llull al públic català (especialitzat o no). En segon lloc, oferir d'una manera didàctica i rigorosa les eines que permetin que un lector qualsevol pugui llegir aquestes obres, contextualitzar-les i valorar-les en funció de l'originalitat i de les particularitats lul·lianes. En definitiva, aquesta nova col·lecció pretén fer ni més ni menys que alta divulgació de l'obra llatina de Llull.

La presentació del volum (pp. 11-13) ha estat encarregada a l'excel·lent lul·lista nord-americà Anthony Bonner. Bonner assenyala l'encert de la col·lecció emparant-se en l'autoritat de Jordi Rubió i Balaguer, un dels primers lul·listes que va cridar l'atenció sobre la necessitat d'estudiar l'opus lul·lià com un tot. A continuació, el volum ofereix una introducció a l'Art, el mètode filosòfic desenvolupat per Llull, a càrrec

del professor Robert Pring-Mill, recentment traspassat i a la memòria del qual es dedica el volum. Els editors assenyalen en nota (p. 17) que el text de Pring-Mill ha estat revisat i que se n'ha actualitzat la bibliografia. Hagués estat ben útil, però, aplegar aquesta bibliografia il·lustrativa, tal vegada ampliada, al final o al començament de l'article, cosa que hauria facilitat notablement la consulta de la bibliografia donada a les notes a peu de pàgina. Aquesta observació és fa més evident en la introducció pròpiament dita de la *Retòrica nova* i en l'anotació del text, per raó de la varietat i el gran nombre de referències donades pels editors.

Fetes les respectives presentacions de la col·lecció i de l'Art lul·liana, els editors de l'obra, Josep Batalla, Lluís Cabré i Marcel Ortín (que, a més a més, són els encarregats de la traducció i de l'anotació del text) ofereixen la introducció a la *Retòrica nova* (pp. 35-90). Una introducció que, de fet, és un veritable i exhaustiu estudi de l'obra. En acabat, es dedica la primera part de l'estudi a explicar els objectius cercats per Llull en el moment d'elaborar l'obra, no sense abans haver fet un pertinent recorregut per altres passatges dedicats a la retòrica en altres obres lul·lianes i a l'explicació del significat del títol. La segona part de l'estudi introductor i és un recorregut històric per la disciplina de la retòrica, des dels seus inicis al segle XIII aproximadament. En primer lloc, els editors concentren la seva atenció en els autors clàssics i, particularment, en els autors i les obres que més van influir en la concepció retòrica medieval, bàsicament Aristòtil, Quintilià, Ciceró i Agustí d'Hipona. En segon lloc, els editors comparen la retòrica lul·liana amb la del seu context. Sense cap mena de dubte, aquesta és la part més brillant i innovadora de la introducció, perquè aporta informacions valuosíssimes

sobre la retòrica medieval, però sobretot perquè condueix a una visió més sòlida i extraordinàriament suggerent d'aquesta obra de Llull. Finalment, la introducció es clou amb una anàlisi detallada dels continguts de l'obra i amb la justificació de l'edició del text llatí i de la traducció.

Els editors del volum presenten l'edició llatina acarada a la traducció al català modern. El text llatí té en compte les dues edicions crítiques de l'obra (Mark D. Johnston: *Ramon Llull's New Rhetoric. Text and Translation of Llull's Rhetorica Nova*. Davis: Hermagoras Press, 1994 i Jaume Medina: *Raimundi Lulli Opera Latina (97-100)*. Turnhout: Brepols, 2005, pp. 22-77). Afortunadament, l'aparat crític es redueix a les divergències significatives entre les dues edicions i els corresponents manuscrits, circumstància que el fa força útil i, a la vegada, fàcilment consultable. En canvi, la traducció, excel·lent des de

HISTÒRIA I HISTORIOGRAFIA MEDIEVAL

Carolina Hull, *The Penguin Historical Atlas of the Medieval World*, Londres: Penguin, 2005.

The Catalan Rule of the Templars. A Critical Edition and English Translation from Barcelona, ACA, Cartas reales, MS. 3344, ed. J.M. Upton-Ward, Woodbridge: Boydell & Brewer, 2006.

Stefano M. Cingolani, *La Memòria dels reis: les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*, Barcelona: Base, 2007.

Daniel Genís i Mas, *La invasió francesa de l'Empordà el 1285. La Relación Histórica de Rafael Cervera: Una traducció castellana de la 'Crònica' de Bernat Desclot*, Castelló d'Empúries: Ajuntament de Castelló d'Empúries - Diputació de Girona, 2006.

qualsevol punt de vista, està generosament anotada: es justifiquen algunes decisions dels traductors i, sobretot, s'expliquen i es contextualitzen els passatges més importants o difícils de l'obra.

En definitiva, els tres editors d'aquest volum, Josep Batalla, Marcel Ortín i Lluís Cabré, que al costat de Laia Carreras i d'Albert Soler, conformen el consell editor d'Obrador Edendum, han aconseguit complir tots els objectius que ells mateixos s'havien proposat amb aquesta nova col·lecció. Aquest fet, que en principi hauria de semblar normal, és realment excepcional i demostra que quan un editor té un idea clara del que vol oferir al seu públic i la manera com fer-ho es poden elaborar estudis i edicions com els presents, que engrandeixen i honoren la figura i l'obra de Lull amb una clara voluntat de fer alta divulgació. És a dir, una divulgació exigent, rigorosa, pensada bàsicament a facilitar la tasca d'assimilació i de comprensió del text i no tant en el lluïment infructuosos dels editors.

XAVIER BONILLO HOYOS

ESTUDIS DE LITERATURA
MIEVAL

Luca Barbieri, *Le «epistole delle dame di Grecia» nel Roman de Troie in prosa. La prima traduzione francese delle Eroidi di Ovidio*, Tübingen-Basilea: A. Francke, 2005.

Paolo Gresti, *Antologia delle letterature romanze del medioevo*, Bologna: Pàtron, 2006.

Claudio Franchi, *Trobei pastora. Studio sulle pastorelle occitane*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2006.

Gianfranco Contini, *Frammenti di filologia romanza*, ed. G. Breschi, Florència: Galluzzo, 2006

Llibre de Sent Soví

ed. Joan Santanach
Barcelona: Barcino, 2006, 184 pp.

En els nostres dies l'increment de les relacions interculturals s'estén a tots els camps de la vida humana i no és estrany que aquest fenomen comporti al seu torn la revalorització de la pròpia tradició. També succeeix així en el terreny de la cuina: al costat de la curiositat per experimentar amb ingredients, textures i procediments estrangers hi ha un creixent interès per la cuina autòctona, que en les nostres terres suposa veure amb nous ulls la cuina mediterrània i els plats catalans tradicionals, en què els brous i escudelles parlen de temps ben reculats, fins i tot més del que podem imaginar d'entrada. Els orígens de l'art dels fogons a casa nostra l'hem d'anar a buscar al *Llibre del Sent Soví*, compost a la primera meitat del segle XIV, però del qual només se'n conserva una còpia del segle XV. El tractat circulà en còpies i versions, per terres catalanes i, per bé que en menor grau, castelleses i italianes fins ben entrat el segle XVI. El filòsof i matemàtic Rudolf Grewe va ser el primer a fer-ne l'estudi i a difondre el text. La seva feina es materialitzà en l'edició de 1979, ricament completada amb una introducció sobre procediments, estris, costums i abillaments entorn de l'acte de cuinar i menjar, així com sobre fonts literàries de la cuina de l'època. A aquesta edició la segueix la revisió de 2003 a la col·lecció Els Nostres Clàssics, a càrrec de Joan Santanach i Amadeu J. Soberanas, on editen i confronten

separadament els dos manuscrits emprats en l'edició de 1979: el de Barcelona, conegut com el *Llibre de totes maneres de potatges de menjar* i que inclou receptes del *Sent Soví* entre altres, i el de València. S'hi incorpora també l'edició crítica del *Llibre de totes maneres de confits*.

La present edició, que és un homenatge a la tasca pionera de Rudolf Grewe, corre també a càrrec de Santanach. En tractar-se d'una edició de divulgació a partir de la de 2003, d'una banda, es regula l'ortografia i es desenvolupen els sons elidits, per tal d'oferir un text menys carregat de signes gràfics (punts volats, claudàtors, etc.) i que permeti un equilibri entre el llenguatge original i l'actual. De l'altra, s'hi afegeixen notes per tal de resoldre les dificultats lingüístiques i d'explicar els procediments d'elaboració de receptes, sovint plens de sobreentesos i elisions que dificultaven la comprensió del text. La tasca filològica es completa amb les esmenes fetes al text manuscrit del *Llibre de Sent Soví*, recollides en l'annex III, i un glossari molt ben estructurat i detallat. Encara, s'hi desgrana un exhaustiu treball sobre la transmissió del text, en base a l'excel·lent col·lació dels llibres de tradició sentsovinésca esmentats: el *Llibre de Sent Soví* del manuscrit de València, on contingut i índex ofereixen divergències importants sobretot en el nombre de receptes, el *Llibre de totes maneres de potatges* i el *Llibre d'aparellar de menjar*. Amb aquest estudi i comparació, Santanach ressegueix les supressions i addicions de receptes en els diferents estadis de la tradició, que remuntaria a un original d'un centenar de receptes, fins al text del manuscrit de València que en conté setanta-dues, de les quals només cinquanta-vuit formarien part de la tradició textual. També estableix semblances i diferències sobre els criteris d'ordenació i agrupació de receptes i de parentiu entre els diferents manuscrits, cosa que li permet obser-

var la major proximitat del *Sent Soví* al *Llibre de potatges*, entre altres coses. Aquest treball de comparació queda reflectit gràficament en l'apèndix I del llibre, mentre que l'apèndix II recull les receptes del *Llibre d'aparellar* no incloses al *Sent Soví*. Completen aquest apartat tot un seguit d'acotacions que remetent a altres textos i treballs, alguns ja estudiats en les altres edicions. L'estudi de la transmissió posa de manifest unes constants que el *Sent Soví* comparteix amb els altres textos catalans i també amb els de la resta de l'occident europeu. Es tracta de textos escrits amb una finalitat pràctica i funcional, per a professionals de la cuina que servien a famílies nobles i benestants. S'hi ometen, per tant, els detalls sobre passos i procediments, atesa la professionalitat del cuiner, i s'hi afegeixen noves indicacions que converteixen els textos en fluctuants. Més que d'autors, hauríem de parlar de recopiladors dels reculls, ja que el text viu en variants, tant de contingut i nombre de receptes, com d'ordre i agrupació: és a dir, es tracta més d'uns apunts que no pas de llibres en el sentit actual. Aquesta condició de text pràctic i fluctuant no s'oposa al fet que els manuscrits on s'ha conservat siguin luxosos: la qualitat del material, les grans dimensions, els elements ornamentals com ara caplletres, rúbriques acolorides i fins miniatures, s'adiuen amb un contingut ben establert i organitzat, generalment precedit d'un pròleg que sovint té elements literaris que pretenen dignificar l'obra. Els propietaris eren majoritàriament nobles i clergues, segons les notícies procedents d'inventaris de béns i testaments.

El *Sent Soví* segueix aquestes característiques: és un text destinat a servidors dels «senyors grans» i dels «bons hòmens», tal com es diu en el pròleg, i el manuscrit que el transmet, el 216 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, que conté algunes miniatures, és el més ric d'aquests llibres de cuina.

D'altra banda, es tracta d'un text recopilat més que redactat, ple d'omissions i sobreentesos, i que incorpora textos aliens alhora que perviu parcialment en altres col·leccions. El contingut del llibre també mostra una gran riquesa i variabilitat. Després de la taula de rúbriques trobem un pròleg que, com esmenta Santanach, no només té la funció d'informar del tipus de llibre que es té a les mans, sinó de reivindicar-ne la utilitat i el valor. D'aquí que es mencioni que el llibre va ser escrit per al «coc», això és, el cuiner, que servia a «lo rei d'Anglaterra» per a revestir-lo d'autoritat, per bé que s'entri en la contradicció de trobar-hi només plats propis del clima mediterrani. A aquest element propi de la literatura de ficció el segueixen les receptes, que responen a un cert ordre i agrupació, excepte les sis finals, en receptes de salsa, brous, altres plats de cuallera, receptes de carn i peix. Entre les receptes hi trobem sovint recomanacions sobre la cuina a l'ast, el trinxat, la conservació de la carn i el peix, etc, aspectes que ja devien ser objecte d'altres tractats. També s'inclouen plats que responen als regimens de medicina i dietètica del moment, com l'*ametllat* (XV) o l'*ordiat* (XXVIII), a tall d'exemple. Emparentats amb aquests hi trobem els plats quaresmals, com els d'*avenat* (XXXI-XXXII) i el de midó (XXXIII), tan aconsellats per Arnau de Vilanova en el seu *Regiment de sanitat*. No ens podem oblidar de la riquesa dels mots que es refereixen a ingredients, plats i procediments, generalment caiguts en desús, com la *sosenga* (VII), l'*agràs* (IX), l'*alidem* (X), el *porriol* (LV) i la *resola* (XCVII, XCIX), l'*acongar* (LIV) i l'*estrijolar* (LXVIII), però altres encara vigents, com l'*escudella* i el brou (IX), les farinetes per als malalts (XXX), les panades o empanades de carn o peix (XLV, XLVI, XLVII, XLVIII), els bunyols dolços (LXVIII), i els procediments de (d)eixatar (XXII) i llevar (XLIII).

El conjunt que conformen les setanta-dues receptes ens sorprèn, no només perquè ens mostra que la presència important del julivert i la ceba entre els fogons no és invent dels nostres avis, i que les espècies i barreges de dolços i salats, de rabiosa actualitat, són una obertura en l'espai però també en el temps, sinó perquè esdevenen així un testimoni i un llegat considerable del nostre poble més enllà de la cuina. Són, com esmenta Carme Rusalleda en el concís i acurat pròleg, un patrimoni més de la nostra cultura.

MONTSERRAT GALÍ

Dotze llibre del Crestià I, I Francesc Eiximenis

**ed. Xavier Renedo, Sadurní Martí et al.
Girona: Universitat de Girona – Diputació de Girona (Obres de Francesc Eiximenis, I), 2005, 621 pp.**

El pla original de *Lo crestià* de Francesc Eiximenis (c. 1330 – 1409) consistia en un vastíssim projecte de divulgació doctrinal que havia de contenir en tretze volums «tot lo fonament de cristianisme e tot ço qui es pertany a hom qui segueixca vida cristiana». Aquesta magna enciclopèdia de l'*homo christianus* prometia convertir-se en un dels principals monuments literaris promoguts pel rei Pere el Cerimoniós: hi contribuïen, d'una banda, la seva

orientació divulgativa i, de l'altra, el seu afany de totalitat. Explicitament adreçat «a persones simples llegues e sens grans lletres», *Lo crestià* es caracteritza efectivament per un estil planer, sembrat de locucions populars, de sentències proverbials i d'una selva d'històries i d'anècdotes exemplars que en fan una lectura molt amena: profit i delit s'hi combinen de manera indestriable. Però *Lo crestià* era també un *opus magnum* —una autèntica «obra», com en va dir el rei Pere en una carta de 1381, amb la qual intentà retenir el franciscà a Barcelona fins que no l'hagués enllestida—, i al capdavant només quatre volums arribaren a veure la llum: el *Primer* (1379-1381), sobre els fonaments de la religió cristiana; el *Segon* (1382-1383), sobre la temptació; el *Terç* (1384), sobre el pecat, i, finalment, el *Dotzè* (1385-1386), sobre la vida política. Un canvi de rumb en la seva estratègia divulgativa degué induir Eiximenis a abandonar aquell projecte per a compondre altres

obres que gaudiren de la màxima acceptació: el *Llibre dels àngels* (1392) i el *Llibre de les dones* (1396).

Dedicat a un magnat valencià de gran pes polític com el marquès Alfons de Villena, futur duc de Gandia —i, a més a més, fill d'un cultivador de la literatura política com l'infant Pere d'Empúries, de qui Lluís Cabré ens ha ofert una completa semblança en *Mot so razo*, 4 (2005), 69-83—, el *Dotzè del Crestià* consta de vuit tractats que responen bàsicament al títol de *Regiment de prínceps e de comunitats*. Tant la temàtica com la tradició del text permeten de dividir-lo en dues parts, la menys difosa de les quals fou la segona (tractats V-VIII = cap. 467-907), transmesa per un sol manuscrit, en la qual es descriu el perfil moral del bon príncep i dels seus oficials, i també de qualsevol altra figura establerta per un vincle social. Sis-cents anys després de la seva redacció, fou precisament amb aquesta segona part (2 vols., 1986-1987) que la Comissió Editora de les OFE inicià l'àrdua publicació del *Dotzè*, i avui s'acosta ja a la culminació del projecte amb l'edició del primer dels dos volums corresponents a la primera part (tractats I-IV = cap. 1-466 i addició de 1391 [cap. 467-473]).

Aquest volum és fruit de la col·laboració d'una dotzena d'investigadors vinculats a la Universitat de Girona, dirigits per Xavier Renedo i coordinats per Sadurní Martí. Després d'una introducció col·lectiva a càrrec de Renedo, Martí i David Guixeras, s'editen els capítols 1-212 i al final s'ofereix un aparat de variants selectiu, però molt extens i acurat. El text no és anotat, tal com estableixen els criteris editorials de les OFE, però cal preveure que el volum I/2 inclourà uns índexs tan complets com el dels volums II/2 (biblic, d'autors i obres citades, onomàstic i temàtic), que són una eina utilíssima per a orientar-se i trobar informa-

ció en la vasta selva eiximeniana. És cert que l'índex d'autors i obres podria ser encara més útil si no es limités a remetre als llocs del *Dotzè* i precisés, quan fos possible, les referències de les obres citades: la llibertat d'invenió d'Eiximenis en aquest camp no impedeix que de vegades remeti a llocs ben precisos, i el lector modern voldria saber a què atenyir-se en cada cas. No deixa de sorprendre que enlloc no s'acclareixi que un nom tan repetidament citat com el d'«Agèl·lius» és una amalgama d'«A. Gellius» (Aulus Gèl·li), al qual Eiximenis atribueix els títols més extravagants, tot i que en algun cas esmenta concretament els seus *Atticarum noctium libri* (*Dotzè* I/1, 61.44; II/1, 499.13). I ja que parlem d'autors i obres, observo que en el cap. 192, on s'enumeren les lectures de formació dels nobles i ciutadans honorats, i es diu: «E seria encara bo que sabessen la espera, e queucom de strologia», potser caldria editar «la *Espera*», entenent, no pas en general l'«esfera» de les constel·lacions, sinó concretament la *Sphaera* de John Hollywood, un dels textos fonamentals de l'astrologia medieval.

Pel que fa a les característiques tècniques de l'edició, la introducció del volum inclou una descripció sumària però suficient dels cinc testimonis de la primera part: un de parcial, l'incunable del *Regiment de la cosa pública* —obra que Eiximenis presentà als jurats de València el 1383 i que després integrà en el *Dotzè* com a tercer tractat (cap. 357-395)—, i quatre de complets, tres manuscrits i un incunable. Potser s'hi troba a faltar una discussió ecdòtica més detallada que justifiqui les interessants afirmacions dels curadors a propòsit de la mobilitat de l'arquetip i la relació fluctuant entre els testimonis (pp. XLIV-XLV): per més que se n'hagin ocupat en altres bandes, sembla que la introducció de l'edició crí-

CONGRESSOS

Trobadors a la Península Ibèrica. Homenatge al Dr. Martí de Riquer, ed. V. Beltran, M. Simó i E. Roig, Barcelona, PAM, 2006.

L'Espace lyrique méditerranéen au moyen âge : nouvelles approches, ed. D. Billy, F. Clément i A. Combes, Tolosa, Presses Universitaires du Mirail, 2006.

«Ab nou cor et ab nou talen». Nouvelles tendances de la recherche médiévale occitane, ed. A. Ferrari i S. Romualdi, Mòdena: Mucchi, 2006.

Courtly Arts and the Arts of Courtliness. Proceedings from the 2004 Courtly Literature Meeting, ed. K. Busby i C. Kleinhenz, Woodbridge: Boydell & Brewer, 2006.

tica fóra el lloc més adequat per a oferir els fonaments que la sostenen. De tota manera, l'edició és molt escrupolosa i fidel al manuscrit base, i són escassos els llocs que poden generar algun dubte (per ex., 9.41 i 46; 15.12; 21.18, 24.52, 26.21-22). La resta de criteris d'edició també s'apliquen amb rigor i coherència, i només s'aprecia una lleugera vacil·lació en el difícil tractament del condicional perifràstic (*desesperar-s'ien* en 97.35, *seguir-se-n hien* en 92.17, *dar-li u hia* en 150.32) i en algun diacrític, com ara en *cors* 'cós, curs', que els editors només accentuen en la forma *cós* (però també *córs* en 40.28). Els possibles descuits dels editors són mínims: en «*Ací es plega* la primera part» (p. 149) em sembla que caldria editar *esplega*, traducció de *explicit*; en la frase «en quant ne perden lo cor, en tornen affeminats, en perden lo seny» (84.50) caldria editar *e-n tornen* i *e-n perden*, mentre que la forma *s'homi-ly* (104.14) deu ser un dels poquíssims errors tipogràfics de tot el volum.

A part d'una edició crítica rigorosa, aquest primer volum del *Dotzè* ofereix dos excel·lents capítols introductoris. El primer és un resum complet dels vuit tractats de l'obra, que permet de copsar-ne fàcilment l'estructura i els continguts, i que també ens informa d'algunes de les seves fonts, com ara Gil de Roma i Joan de Gal·les. L'altre se centra en la cronologia i, molt especialment, en les circumstàncies que induïren Eiximenis a afegir, entre els mesos de novembre i desembre de 1391, set capítols de retractació d'una profecia –originària del franciscà occità Joan de Rocatalhada– que havia exposat en el cap. 466, just al final de la primera part. (Noteu que, arran d'aquesta addició, el *Dotzè* té repetida la numeració dels cap. 467-473: al final de la primera part augmentada i al començament de la segona.)

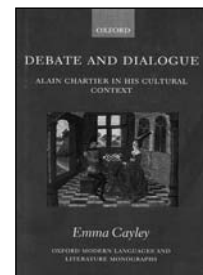
Xavier Renedo demostra que la retractació no obeeï simplement al malestar del rei Joan per la predicció del pròxim final de totes les monarquies llevat de la francesa, sinó a l'intent de reprimir els avalots que el 1391 s'havien desfermat arreu de la Corona contra els calls jueus, i que també havien començat a amenaçar les oligarquies urbanes. Si el rei Joan escrigué a Eiximenis i al seu amic Pere d'Artés exigint una explicació fou perquè calia evitar tot allò que pogués incitar a l'avalot, com ara una profecia que anunciava una imminent conversió massiva dels jueus i la substitució de totes les monarquies per governs comunals. Eiximenis respongué immediatament al requeriment del rei amb aquests set capítols en què refuta que els jueus hagin de convertir-se massivament, i encara menys per la força, i desmenteix que el pitjor dels règims polítics, com és el govern del poble menut, pugui propiciar els mil anys de benaurança anunciats per l'Apocalipsi abans de la fi del món.

El lector d'aquest primer volum del *Dotzè* hi trobarà una ameníssima exposició de l'origen, les causes i la utilitat de les ciutats (tractat I) i una detallada anàlisi de diversos aspectes de la vida urbana (tractat II). Lluny de veure la ciutat com un niu de corrupció, Eiximenis la considera un camp obert per a l'enriquiment espiritual del cristià en tots els sentits: facilita l'accés a la ciència, la comunicació social, la difusió del saber i dels costums d'arreu del món, i també proporciona entreteniment, plaer honest i alegria (cap. 32-36). Per descomptat, tot això només és possible si la ciutat té un bon govern; però el menoret no s'estén simplement en l'exigència moral de funcionaris i governants, en les mesures contra la corrupció política, en el rebuig del lucre desonest, sinó que també insisteix en els valors polítics fonamentals, com

la llibertat civil i política o el pactisme antiabsolutista: «jamés les comunitats no donaren la potestat absolutament a negú sobre si mateixes, sinó ab certs patis e leys» (p. 338). És per això que, com s'ha dit tantes vegades, la primera part del *Dotzè* d'Eiximenis és una guia excel·lent per a remuntar-se, a través de la millor literatura, a les primeres fonts del pensament polític català.

FRANCESC J. GÓMEZ

Debate and Dialogue. Alain Chartier in his Cultural Context Emma Cayley

Oxford: Clarendon (Oxford Modern Languages and Literature Monographs), 2006, 258 pp.

Alain Chartier (1385/95-1430), format a la universitat de París, notari i secretari reial al servei del delfí (el futur Charles VII) va ser un escriptor de prestigi en llatí i en francès, la fama del qual arribarà fins al segle XVI: així, el 1521, a *Le grand et vray art de pleine rhétorique*, Pierre Fabri s'hi refereix com «le père de l'éloquence françoise», que va superar «en beau langage élégant et substancieux tous ses prédécesseurs», i aconsella a tots els *facteurs* «qu'ilz ensuivent sa doctrine tant en prose qu'en rithme». L'obra més coneguda de Chartier és el poema cortesà *La Belle*

Dame sans merci, escrit l'any 1424, que va assolir un ressò extraordinari generant un ampli debat, una *querelle* literària formada per rèpliques, seqüeles i imitacions. Emma Cayley, professora i investigadora de la universitat d'Exeter, ha centrat la seva recerca en els debats poètics de la baixa Edat Mitjana francesa i, sobretot, en la figura d'Alain Chartier. Actualment prepara la traducció de les obres llatines de Chartier i, juntament amb Ashby Kinch, un llibre —que s'editarà ben aviat a Boydell & Brewer— amb el títol de *Chartier in Europe*. Mentrestant podem llegir el fruit de les seves investigacions més recents a *Debate and Dialogue. Alain Chartier in his Cultural Context*.

El llibre ens ofereix una caracterització de la producció literària francesa de la baixa Edat Mitjana, definida com una cultura essencialment «competitiva» on proliferen els textos-debat, tant en vers com en prosa. Aquest ambient cultural és fruit de dues tradicions: una de literària, en vulgar, exemplificada per poemes-debat com ara els *jugements* de Guillaume de Machaut o les *Cent Ballades* de Jean le Séneschal, i una altra de més intel·lectual, formada sobretot per epístoles en llatí, pròpia dels cercles de París i Avinyó. Ambdues tradicions convergeixen en aquest període, creant un clima en què diverses activitats intel·lectuals i artístiques són enteses com un joc. Al centre d'aquest ambient, participant d'ambdues tradicions, Cayley hi situa Alain Chartier. El llibre es divideix en quatre parts, precedides d'una introducció on són definits els termes clau del llibre: diàleg i debat. Així, Cayley remarca que la diferència fonamental entre diàleg i debat rau en la privacitat o no dels textos: per diàleg s'entén un fòrum privat, sovint intercanvis d'epístoles, mentre que als debats intervé un tercer agent, el públic, i els textos esdevenen «entreteniment general». La

querelle és una forma més complexa, un exercici intel·lectual i literari, la continuació del qual forma part d'una elaborada competició o joc entre poetes. També és definit en aquest apartat un concepte teòric fonamental en la recerca de l'autora, la *collaborative debating community*, una comunitat «virtual» (els seus membres hi operen en diferents períodes i llocs) que gira al voltant d'un text inicial (per exemple, *La Belle Dame sans merci*) creant un *textual collaborative game*, la materialització del qual és el manuscrit (compilació, transmissió i recepció dels textos).

Al primer capítol es tracten des d'una perspectiva històrica els antecedents del debat tardomedieval, del qual destaquen tres referents immediats: la poesia «competitiva» o «dialogada» dels trobadors i dels *trouvères* (gèneres com la *tenso* i el joc partit, o més específicament francesos com la *pastorella*), la tradició escolàstica de la *disputatio* (se'n detalla el funcionament i s'esmenta el *Debat des Deux Fortunés d'amour* de Chartier com a exemple de la progressió lògica de la *disputatio* inserida en una estructura poètica) i el model judicial (els processos judicials, que substitueixen els combats cavallerescos, influeixen, per exemple, en moltes de les seqüeles de *La Belle Dame sans merci*, dotant els textos de teatralitat amb la presència de jutges, cort, advocats, etc.). Tot plegat marca un període en què els debats i les *querelles* són l'activitat literària central, desenvolupada per grups poètics que s'emmirallen en institucions legals o intel·lectuals: per exemple, els *puy*s del nord de França i la *Cour amoureuse* de Charles VI, que s'organitzen segons el model de la cort, o el Consistori de la Gaia Ciència de Tolosa, que ho fa segons el de la universitat. Al segon capítol s'analitzen diversos debats de l'ambient cancelleresc de París i d'Avinyó, com la *Querelle anglaise* (sobre

diverses qüestions de la Guerra dels Cent Anys) o la *Querelle des italiens* (que s'inicia arran de la frase de Petrarca «oratores et poete extra Italiam non querantur», i que generarà tot un debat en epístoles sobre la superioritat o no de la cultura italiana respecte de la francesa). L'eix central del capítol és, però, la *Querelle de la Rose*, debat sobre el *Roman de la Rose* en el qual van intervenir en llatí membres destacats de les cancelleries de París i d'Avinyó, com Jean de Montreuil i Nicolas de Clamanges. Cal remarcar l'important paper que va tenir-hi Christine de Pizan, participant en el debat en francès, i el tractat fictici en forma de *jugement* que va escriure, també en francès, el teòleg Jean Gerson, canceller de la universitat de París. El tercer capítol està centrat en la figura d'Alain Chartier, que, per la seva formació universitària i per la seva activitat cancelleresca, participa de la tradició intel·lectual del debat en llatí, però també, com a membre de la cort, de la literària en vulgar. Superant la tradició crítica anterior, que ha estudiat sempre l'obra francesa en vers de Chartier (les «joyeuses escritures», considerades textos menors) separatament de la prosa francesa i de la llatina (l'obra dita «seriosa»), Cayley demostra que aquesta divisió és falsa: l'anàlisi de la tradició manuscrita indica que uns textos i els altres es juxtaposen sovint i, a més, que entre ells existeixen al·lusions i interconnexions de llenguatge, de discurs i de contingut moral. A més de l'obra en francès, l'autora estudia sobretot el *Dialogus familiaris amici et sodalis* i el *De vitali curiali*, un dels textos més cèlebres de Chartier, traduït ben aviat al francès —traducció que es va versionar de nou al llatí el 1473— i a l'anglès. A l'últim capítol, dividit en dos apartats, Cayley se centra en la *Querelle de La Belle Dame sans merci* i analitza el llegat d'Alain Chartier en la cul-

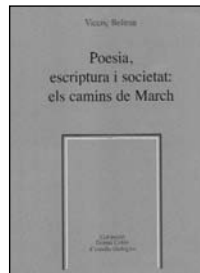
tura de debat de la baixa Edat Mitjana. A la primera part es tracten a fons els textos i el context de la *collaborative debating community* al voltant del poema de Chartier —s'hi estudien les continuacions i imitacions de *La Belle Dame sans merci* i altres textos afins que formen part del cicle, alguns dels quals no havien estat mai tractats fins ara— i la segona part és una anàlisi molt completa dels manuscrits que formen la *querelle de La Belle Dame sans merci*, interpretats com l'espai on té lloc el joc del debat, el tauler d'escacs on els jugadors mouen peça. La metàfora del escacs, que serveix a l'autora per explicar el funcionament del debat i la seva materialització en el còdex, es fa explícita al manuscrit Qk (La Haia, Koninklijke Bibliotheek, 71 E 49), on el poema de Chartier és encapçalat per una il·lustració de la Belle Dame i el seu enamorat jugant a escacs.

El llibre d'Emma Cayley, un treball rigorós que aporta novetats importantíssimes, se suma als treballs recents de David Hult i Joan E. McRae sobre *La Belle Dame sans merci* i en certa manera els culmina donant una interpretació general de tota l'obra d'Alain Chartier. L'encert metodològic fonamental de l'autora

és justament haver estudiat tota l'obra de Chartier (francesa i llatina, vers i prosa), tenint en compte a més el contingut, la transmissió i la recepció dels manuscrits que la contenen. Un llibre imprescindible per entendre la figura intel·lectual i literària d'Alain Chartier i la seva importància en la cultura francesa del segle XV.

MARTA MARFANY

Poesia, escriptura i societat: els camins de March **Vicenç Beltran**

Castelló-Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, 206 pp.

Poesia, escriptura i societat: els camins de March sorgeix a propòsit del col·loqui *Poetry at Court of Trastámara Spain: From the "Cancionero de Baena" to the "Cancionero General"*, dut a terme l'any 1992 a la Georgetown University de Washington. El volum exposa amb rigor i deteniment, a partir d'un bon nombre de manuscrits de poesia catalana del segle XV (i amb un èmfasi especial en l'obra de March), aspectes com ara les tècniques de treball, els models dels copistes, les seves operacions i els resultats que se'n van derivar en el panorama de l'Europa medieval i moderna. La monografia de Beltran reformula i amplia amb encert articles especialitzats, apareguts a publicacions com ara *Cultura neolatina* i

Llengua & Literatura. Consta, a més d'aquest recull d'articles, de quatre annexos molt il·lustratius i d'un aplec de fotografies d'alguns manuscrits. En paraules de l'autor mateix, el conjunt de textos que trobem a *Poesia, escriptura i societat: els camins de March* té un objectiu comú: mostrar que el gruix d'hàbits i costums —i molt en particular els relacionats amb la vida literària— representaven els signes d'identitat de la noblesa medieval i, per tant, eren una formació indefugible per a qualsevol persona que es volgués distingir en la vida social i política del moment. Prova d'aquest fet és, entre d'altres, la rúbrica del cançoner de Joan Berenguer de Masdovelles. L'autor té molta cura d'estalviar al lector malentesos innecessaris tot remarquant la necessitat de situar el fet poètic en el seu context i no caure en anacronismes: a diferència del que succeeix en l'actualitat, en aquell moment la poesia tenia una funcionalitat des del punt de vista social, i no pot entendre's com una expressió artística merament vocacional i desinteressada.

Després d'aquesta introducció, l'autor passa a parlar del plec poètic de Tarragona i el comte de Prades (Còdex 193 de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, *olim* 60). Se'n descriu el contingut i se'n reconstrueix l'origen i la intencionalitat, de manera que s'hi mostra una de les d'aquest llibre: la funció pragmàtica, concreta, és, segons Beltran, inherent a la poesia cortesana. Aquesta poesia resta vinculada sovint a fets, esdeveniments, interessos i ideologies propis d'una cort, d'un personatge, de la seva imatge pública o de la seva projecció social. A continuació, l'autor treballa en la hipòtesi de l'existència d'un cançoner d'Ausiàs March. En primer lloc, en revisa la transmissió, cosa que ens permetrà reconstruir un model de què va ser i com va ser un cançoner d'autor a l'Edat Mitjana. En segon lloc, Beltran revisa detinguda-

HISTÒRIA DE LA CULTURA

Paul Géhin, *Lire le manuscrit medieval*, París: Armand Colin, 2005.

Stefano La Via, *Poesia per musica e musica per poesia. Dai trovatori a Paolo Conte*, Roma: Carocci, 2006.

Lluís Brines Garcia, *La filosofia social i política de Francesc Eiximenis*, Sevilla: Novaedició-Grupo Nacional de Editores, 2004.

Nicholas Orme, *Medieval Schools from Roman Britain to Renaissance England*, New Haven: Yale UP, 2006.

ment tot el que s'ha dit sobre el cançoner marquès i defensa l'existència d'un cançoner d'autor en l'origen de la transmissió textual d'Ausiàs March. En poques paraules, la seva anàlisi té el punt de partida en dues hipòtesis: la transmissió de March deriva d'un cançoner d'autor; i l'ordre de les composicions —una ordenació que existia i que era força ferma en els diversos cançoners— ens permet reconstruir-ne la constitució original. L'autor conclou que ni l'edició de Pagès ni la d'Archer (que privilegien com a testimonis el manuscrit B 2281 de la Hispanic Society of America i el manuscrit 2244 de la Biblioteca Universitària de Salamanca, *olim* 2-H-4 de la Biblioteca del Palacio Real de Madrid) no resulten operatives per resoldre l'*stemma codicum*, atès que la transmissió textual de March es considera força complexa.

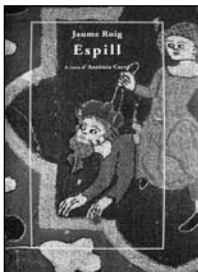
Tot seguit, a l'article «A la Barcelona de 1450», s'aborden diversos aspectes, com ara la procedència del còdex i l'entorn del cançoner J, el ms. esp. 225 de la Bibliothèque Nationale de París, conegut seguint la rúbrica inicial del f. 1r com a *Cançoner d'obres enamorades*. És en aquest sentit que hem d'agraciar a Vicenç Beltran el notable esforç que ha realitzat investigant l'origen d'aquest cançoner; ja que ens ha permès d'obtenir informació important i d'abast general sobre els mètodes de treball dels copistes i dels compiladors dels cançoners de la seva època. S'hi proposa d'analitzar l'ordenació d'un cert nombre de poemes tot comparant el manuscrit J amb els dos còdexs esmentats (això és, els manuscrits de què parteixen Amadeu Pagès i Robert Archer). I se'n dedueix que el cançoner J correspon no tant al resultat d'una cort aristocràtica com a un cercle ciutadà, probablement vinculat a la cort i representat per la figura del compilador. Arribats a aquest punt, Beltran passa a fer un estudi paleogràfic i codicològic d'un nou manuscrit, el cançoner K (el ms. 10 de

la Biblioteca de Catalunya), del qual dona dades sobre la constitució interna i que ens permeten estratificar i datar-ne les diferents fases de composició. La intenció és poder-lo comparar amb el manuscrit J: el resultat d'aquesta comparació és que ambdós manuscrits devien haver estat molt a prop l'un de l'altre.

En resum, de la mà de Vicenç Beltran hem fet un fecund recorregut per la tipologia de les formes primàries de difusió poètica. Alhora, l'estructura d'alguns manuscrits ha permès que ens adonem de la importància que tenia la societat cortesana en la configuració d'un recull poètic. El llibre de Beltran obre camins per a l'estudi de la transmissió d'alguns autors. Tot i així, la complexitat d'aquest tema fa que encara hi hagi molt a dir sobre aquesta qüestió.

JOANA ÀLVAREZ

Espill Jaume Roig

ed. Antònia Carré
Barcelona: Quaderns Crema,
2007, 891 pp.

En els mateixos anys que Joanot Martorell escrivia el *Tirant lo Blanc*, el metge valencià Jaume Roig enllestia l'*Espill*. Ambdues obres foren ràpidament conegudes i llegides i no varen tenir dificultats per arribar a la impremta. En el cas de l'*Espill*, l'èxit tingué un vigor poc comú en les nostres lletres medievals: tres edicions del segle XVI i una altra al segle

XVIII; fou una de les poques obres del nostre segle d'or que es llegí durant l'Edat Moderna. El seu caràcter doctrinal i moralitzador explicaria aquest èxit, així com la facilitat de memoritzar-la gràcies al vers. Però també ha estat en part a causa de la versificació, que converteix sovint el text en difícil i críptic, que aquesta obra ha quedat en un segon pla sobretot al segle XX, per considerar-se massa complicada i difícil d'entendre. Només l'editor Miquel i Planas hi va dedicar el temps per fer-ne una edició que s'ha convertit en un luxe de bibliòfil, així com una traducció en castellà, i ens hem hagut d'esperar al treball d'Antònia Carré per veure una edició actual, completa, glossada, anotada i amb extremat rigor científic. Carré posa a l'abast del públic d'avui un clàssic capaç de proporcionar-nos excel·lents estones de lectura, amb passatges d'allò més hilarants on es descriuen els fets que observa el protagonista o les desgràcies que li passen. De tota manera, no ha estat una obra que hagi passat desapercebuda, ja que el seu marcat to misogin ha interessat a molts estudiosos que li han volgut donar rèplica, més que no pas estudiar què el motivava o perquè l'utilitzava. També ha interessat al lector modern el fet que l'obra tingui un narrador-protagonista que dona gran versemblança al text: un narrador que, tot i ser fruit del didactisme medieval, s'adiu molt al gust actual. Estem, però, davant d'un text que va molt més enllà d'aquests aspectes i que requereix una lectura atenta per comprendre'n tots els entrellats. Antònia Carré ho ha fet durant més de vint anys i ara n'ofereix el resultat.

Primer de tot, el volum d'Antònia Carré ens presenta el text original adaptat per al lector actual a la normativa fabriana, a partir del text fixat per l'editora l'any 2000 per al *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana* (www.riac.unina.it).

En segon lloc, per a tots aquells a qui els tetrasíl·labs apariats de Roig siguin o bé una dificultat o directament un impediment per a la lectura, Carré ha fet una adaptació en prosa de tot el text, reordenant les estructures sintàctiques i adaptant el lèxic al català modern: així totes les dificultats del text desapareixen. Ara bé, llegir l'*Espill* amb al seu estrofisme original produeix un estrany plaer així com una curiosa musicalitat que cal tenir molt en compte i que hem d'evitar perdre'ns. En tercer lloc, la introducció del llibre ens permet de posar-nos en situació d'allò que estem llegint: ens aporta moltes dades sobre com llegir l'obra, quina era la voluntat de l'autor a l'hora d'escriure-la i també quin fou l'ambient literari que la va fer sorgir. Una altra ajuda a la lectura és l'abundant i minuciós aparat de notes, que aporta una informació complementària que ens ajuda a acostar-nos al text tal com l'entenia l'autor. En aquest sentit, és interessant veure que l'*Espill* s'ha de llegir com una comèdia, que mostra els comportaments d'uns personatges d'una manera còmica per fer-los més ridículs i així evitar que el públic els pugui prendre com a exemple. O entendre els plantejaments estètics de l'obra, que la situen ben lluny de la prosa d'art que era la *valenciana prosa*, tan admirada durant el segle XV. També és interes-

HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA

***Història de la Ciència a les Illes Balears: I. L'Edat Mitjana*, ed. A. Bonner i F. Bujosa Homar, Palma: Govern de les Illes Balears, 2006.**

***Michela Pereira, Alchimia. I testi della tradizione occidentale*, Milà: Mondadori, 2006.**

***Receptari de Manresa: facsimil (s. XIV)*. Manresa: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut-Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, 2005.**

sant veure que un metge sigui capaç d'escriure un tractat teològic en la tercera part de l'obra, el somni de Salomó, que ocupa més de la meitat dels versos totals, amb referències a la immaculada concepció de Maria: es tracta d'un tema candent a l'època, que suscitava discussions entre els teòlegs més importants del moment. L'edició compta encara amb un glosari per a la multitud de termes obscurs que Roig utilitza en la seva obra, en molts casos obligat pel metre, ja que les quatre síl·labes el duen a fer autèntics equilibris lingüístics. Entenem així que els àpaxs siguin abundants en l'obra: sovint resulten ser invencions de l'autor per tal d'adaptar-se a les seves limitacions del seu propi estrofisme. Com tota bona edició acaba amb índexs (bíblic i onomàstic), que són d'allò més útils per a qui hagi de treballar el llibre amb deteniment o qui faci una cerca concreta. Destaquem, finalment, el pròleg de Lola Badia, que ha guiat i seguit el treball de Carré durant tot aquest temps, on en poques paraules ens fa una interessant aproximació a allò que era aquesta obra en el seu origen.

Gràcies a aquesta edició no només tenim un text crític de l'*Espill*, que fa anys que era impossible de trobar a les llibreries, sinó que a més es complementa amb unes eines que ens ajuden a llegir-lo tal i com va ser pensat pel seu autor i que ens permeten aclarir tots aquells dubtes que ens suscita la lectura: des d'una adaptació en prosa per solucionar els dubtes lingüístics, fins a una introducció i unes notes que ens aclareixen culturalment tots aquells passatges on podem tenir dificultats de comprensió més enllà de la llengua. Ens hem de felicitar, doncs, de poder tenir un dels nostres clàssics del segle d'or de les lletres catalanes de nou al nostre abast en una edició de referència.

ENRIC BASSEGODA

Escribir, reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)

Francisco M. Gimeno Blay

Madrid: Abada, 2006 (Lecturas de historia), 238 pp.

Escribir, reinar és una mena de llibre gens freqüent en la nostra tradició filològica. De fet, poua en les tradicions francesa i italiana, molt més riques en estudis paleogràfics i d'història de la cultura escrita, per produir un text que no hauria estat possible, tanmateix, sense una intensa recerca arxivística i el coneixement aprofundit de la recerca historiogràfica catalana. És significatiu que Armando Petrucci, gran especialista en paleografia, signi el pròleg del llibre. Segons Petrucci, l'obra de Gimeno Blay «obre un horizonte de investigación totalmente nuevo. Se trata del estudio de la cultura gráfica de las élites europeas, laicas y eclesiásticas, en los grandes períodos de cambio de uso y de evolución de las formas de la escritura latina» (p. 9). No ens trobem ja davant de l'estudi dels autògrafs d'un escriptor de primera línia (sortosament existents a les cultures veïnes), sinó de la reconstrucció de l'educació gràfica d'un rei «que profesaba una verdadera religión de la memoria escrita» (p. 11). Pere el Cerimoniós va ser probablement el monarca de la tardor medieval europea més conscient «de la necesidad de gobernar a través de la escritura»,

cosa que el va portar a crear l'arxiu real, germen del futur Arxiu de la Corona d'Aragó (p. 13). Un cas únic que justifica un llibre únic, on Gimeno Blay aprofita els materials reunits durant els seus llargs anys d'estudi sobre el tema.

Pere III llegia abans d'allitar-se la *Crònica* del seu «tresavi» Jaume I. Els registres de cancelleria del Conqueridor i els autògrafs reials del Cerimoniós, a un segle llarg de distància els uns dels altres, marquen el punt de partida i el punt d'arribada d'una relació cada vegada més íntima entre l'escriptura i l'exercici del poder sobirà. Durant el regnat del Cerimoniós «aparecen indicios que caracterizarán la acción de gobierno del Estado moderno» (p. 18). Que l'escriptura esdevé instrument de govern, ho demostren, per exemple, les nombroses intervencions reials al manuscrit original de les *Ordinacions de la casa i cort*, text que es va confegir a partir de la traducció de les *Leges Palatinae Regni Maioricarum*. El rei va controlar atentament tant la traducció del text legislatiu balear com la seva adaptació posterior a la realitat catalanoaragonesa. Un cop enllestida la Introducció (pp. 17-24), en el primer capítol del llibre, «*Escrites de mà del dit rey en Pere*» (pp. 25-28), Gimeno Blay retrata el Cerimoniós com «una persona con mentalidad alfabética, interesada por el proceso productivo de los textos, asiduo lector y usuario de los mismos y enormemente preocupado por garantizar la conservación de la memoria que suponen» (p. 26). El segon capítol, «Un aprendizaje oculto: de las *taules d'ivori* al *Doctrinal* de Alejandro de Villadei» (pp. 29-43), reconstrueix l'evolució gràfica del rei a partir de l'abundant documentació conservada. La grafia del Cerimoniós no experimenta alteracions significatives d'ençà de les primeres notes al text de les *Ordinacions*. Es tracta d'una minúscula cursiva que el monarca hauria perfilat exercitant-se «sobre

muestras documentales y librescas en ambiente cancelleresco coincidiendo con el momento en el cual las cursivas documentales invadían el campo libresco y surgían los primeros libros registro» (p. 31). Aquesta cursiva, «netamente contrastada por el uso alternativo de trazos gruesos y finos» (p. 32), s'acosta sensiblement als models italians i presenta semblances amb la bastarda francesa. (Durant el procés de formació de l'escriptura del Cerimoniós, aproximadament entre 1319 i 1336, la cancelleria catalanoaragonesa havia incorporat escrivans i procediments diplomàtics de la cancelleria siciliana.) Per bé que la *Crònica* silencia el currículum educatiu del monarca, el coneixement exhaustiu de la documentació permet a Gimeno Blay d'aventurar la figura d'un mestre d'escriptura per al futur rei, «Ramon de Beniacho», i de resseguir l'evolució dels materials d'escriptura (físics i bibliogràfics) emprats: de les taules de cera al paper, el pergamí i la ploma; de l'*Alexandre* de Gautier de Châtillon al *Doctrinal* d'*Alexandre* de Villadei. Pere III es va servir de l'escriptura per organitzar la *casa i cort*, per fer arribar ordres, a través de les cartes reials, als súbdits de la confederació i per preparar discursos polítics que controlava «hasta los detalles más insignificantes» (p. 51). El tercer capítol, «Gobernar desde la ausencia: si *necessitat s'esdevenia d'escriure*» (pp. 45-51), situa en la intensa utilització política de les cartes reials diplomàtiques un dels indicis de modernitat del comportament gràfic del Cerimoniós. La gestió d'aquests documents es feia sovint al marge de les dependències cancelleresques i havia de respectar escrupolosament la rúbrica de les *Ordinacions* que prescrivia «la manera d'escriure lletres a diverses persones». Pere III no només va exigir el màxim respecte pels protocols d'escriptura, sinó que es va voler assegurar en tot moment que el flux documental no quedés interromput: va ampliar de

vuit a vint el nombre de «correus» respecte a les *Leges Palatinae*, va ordenar que un secretari dormís «dins nostre hostal» per poder respondre a eventuals assumptes urgents i va introduir a les *Ordinacions* una rúbrica que regulava l'ofici dels «sagelladors de la scrivanía» i els exigia disponibilitat absoluta. Aquesta «defensa de la escritura como tecnología de gobierno» (p. 50) va desembocar en el nomenament, l'any 1346, de Pere Paseya com a arxiver encarregat de recuperar la documentació dispersa i incorporar-la a l'arxiu central.

En el capítol quart, «Tiempos y espacios para escribir» (pp. 53-66), Gimeno Blay ressegueix els indicis textuais que mostren la urgència d'escriure del rei: el moment del dia en què dictava el tenor de les minuts i el contingut de les cartes; la datació i signatura autògrafes que recorden els moviments del seguici reial i de l'escrivania itinerant. L'abundància documental permet a l'autor de sentenciar: «La premura de escribir inunda todo» (p. 58). L'autor formula la necessària distinció de les intervencions administratives i epistolars, que s'haurien despatxat a la Cancelleria, i la dimensió jurídica i cronística de l'escriptura, que exigia concentració intel·lectual i abstracció de la realitat i, per tant, un espai aïllat. No va ser probablement fins a l'últim tram del seu regnat que el rei va decidir tenir un estudi propi: l'estiu de 1376 encarrega a Bernat Descoll la realització

AUTORS MEDIEVALES

Bernat Metge, *Lo somni*, ed. Stefano M. Cingolani, Barcelona: Barcino, 2006 (Els Nostres Clàssics. Col·lecció B, 27)

Flamenca, ed. Mario Mancini, Roma: Carocci, 2006.

Antonella Negri, *Le liriche del trovatore Guilhem de la Tor*, Soveria Mannelli: Rubbettino, 2006.

d'una «cambra e ·1· estudi del nostre palau de Barcelona» (p. 63). Abans d'aquesta data havia utilitzat simplement les dependències personals dels palaus reials. El cinquè capítol, titulat «Entre la Cancillería y *lo studi*. Governar el territorio» (pp. 67-128), és el més extens del llibre, i s'estructura en tres apartats: «Organizar la casa i cort», «Gobierno escrito de súbditos y territorios» i «Conservar la memoria administrativa». El primer d'aquests apartats estudia «la materialidad escrita del manuscrito original de las *Ordinacions*», amb una primera redacció íntegra, tres mans que hi fan intervencions extenses i altres mans no quantificables que hi escriuen de manera més esporàdica. Una d'aquestes darreres mans és la del rei, la intervenció del qual en el manuscrit «presenta una casuística rica y compleja» (p. 75), sempre en la línia d'una lectura meticolosa de la traducció catalana de les *Ordinacions* per adaptar-la a la realitat política de la casa i cort (facsimils 1 i 2). L'apartat segon revisa l'interès dels autògrafs del rei, que ja Pere Miquel Carbonell, sorprès que un rei fos «bell escriptor», havia censat parcialment a les seves *Cròniques d'Espanya*. La signatura reial, equiparada en una carta al segell secret, donava fe pública de les ordres formulades mitjançant la documentació diplomàtica i obligava els súbdits a acceptar les disposicions. La correspondència autògrafa del Cerimoniós va transcendir amb freqüència els límits familiars, i era tanta la importància que atorgava al gest que el rei «se excusó ante los destinatarios de sus cartas cuando éstas no eran completamente autógrafas» (p. 99). Gimeno Blay apunta que aquest és «un perfil escasamente valorado e inédito de la personalidad de Pedro IV. Todo ello nos revela a un personaje que ha desplazado el valor de la autobiografía (como garantía de validez) del ámbito administrativo al de la correspondencia privada e incluso diplomática» (p. 101).

El rei supervisa totes les fases de la gènesi documental (les cartes, les escriu en català i només molt de tant en tant en aragonès) i dóna gran importància a l'observància estricta dels usos diplomàtics. Així, en una preciosa carta datada a Hostalric el 30 de juny de 1347, renya la seva filla Constança (i, a través d'ella, els seus escrivans) per haver-s'hi adreçat fent servir el plural majestàtic i no pas la primera persona del singular, tal com exigia el respecte envers el progenitor. En l'últim dels apartats del capítol es ressegueixen els passos fets pel Cerimoniós amb vista a centralitzar en un arxiu reial la documentació que la naturalesa itinerant de la Cancelleria, i doncs dels escrivans de registre, havia contribuït a dispersar: (El 12 de març de 1384 es promulgaven a Tamarit de Llitera les primeres ordenances de l'arxiu.)

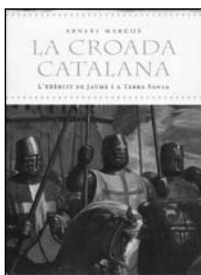
Els discursos polítics i la *Crònica* del Cerimoniós centren el capítol sisè, «Entre la Cancillería y *lo studi*. Imagen y propaganda» (pp. 137-156). L'autor lamenta que el fet de disposar tan sols de còpies de registre de les allocucions reials no permet verificar la hipòtesi que aquestes allocucions haurien tingut una doble autoria: intel·lectual, en la persona del rei, i material, en les persones dels escrivans i secretaris, en un primer moment, i del mateix rei en la fase final d'elaboració del discurs. El fet és que la documentació descobreix el costum reial de redactar les proposicions de Corts. El text més valuós en aquest sentit és el manuscrit d'autor (amb correccions i millores) de quatre folis (facsimil 6) que conserva el text íntegre del discurs pronunciat pel Cerimoniós contra el jutge d'Arborea. La política del rei «una «apuesta decidida contra el olvido» (p. 145) va desembocar de manera natural en la redacció d'una *Crònica* que projectava l'acció de govern cap al futur. Gimeno Blay ressegueix amb detall les notícies documentals que fan referència al projecte de la crònica i hi des-

cobreix les pràctiques i els contextos d'escriptura en què es va planificar i redactar un text que es beneficiava ara i adés de la documentació cancelleresca: «el testimonio escrito, en la mente de Pedro IV y en su acción de gobierno, se ha convertido en una pieza clave, constituye el vehículo con el que suplir la ausencia física de los subordinados o iguales y con el que hacerles conocer sus decisiones de gobierno. A su vez, las constantes menciones documentales confieren una mayor veracidad al relato y discurso narrativo» (p. 149). A l'últim capítol, «Libros para el rey, libros para la corte» (pp. 157-194), s'estudien els extractes documentals que permeten retratar Pere III com un lector/poseïdor compulsiu que, a fi de satisfer els seus impulsos lectors, contractava en tot moment els serveis dels professionals necessaris i promovia recerques bibliogràfiques en biblioteques reials, eclesiàstiques, monàstiques i nobiliaries. El rei, delerós de fer-se amb la còpia del text que li interessa, decreta terminis inajornables, agraeix la distribució d'un llibre en quaderns per accelerar-ne la transcripció, estableix el suport i l'aspecte formal (tipus de lletra, enquadernació) que ha de tenir la còpia. En aquest mateix capítol Gimeno Blay crida l'atenció sobre les anomalies del document segons el qual Pere el Cerimoniós hauria creat una biblioteca reial a Poblet. Aquest document, conegut només a través d'una còpia feta pel frare mercedari Marià Ribera als segles XVII-XVIII, ja devia haver despertat les sospites de Rubió i Balaguer, que en va deixar inèdit l'estudi «esperando la localización del original y esto, posiblemente, porque dudaba de su autenticidad» (p. 189). L'anàlisi diplomàtica de Gimeno Blay revela les anomalies d'un document que s'haurà d'estudiar en el futur per determinar qui el va escriure i en quin període històric ho va fer. El llibre es completa amb un apèndix amb dues parts: la transcrip-

ció dels dotze textos autògrafs conservats (195-214) i la relació cronològica dels documents l'original dels quals conté la signatura autògrafa del rei (214-233). Les dues darreres pàgines del llibre identifiquen les dotze il·lustracions facsímils que trobem entre els capítols 5 i 6.

DAVID GUIXERAS

La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa Ernest Marcos Hierro

Barcelona: L'esfera dels llibres, 2006, 256 pp.

Ernest Marcos va confegir entre 1987 i 1994 la seva tesi doctoral, a la Ludwig-Maximilians Universitat de Munic, sobre les relacions entre l'Imperi Bizantí i la Corona d'Aragó als segles XII i XIII. Els resultats del seu treball es van publicar en alemany el 1996, i ara es donen a la llum a la impremta catalana. El llibre se centra en un episodi una mica oblidat de la vida política de Jaume I: l'expedició del rei a Terra Santa la tardor de 1269, per tal de socórrer els estats cristians de la zona, fortament amenaçats per l'exèrcit del sultanat mameluc d'Egipte. Per tal d'auxiliar-los, l'exèrcit català va intentar aliar-se amb els bizantins i amb els mongols, però una tempesta al Mediterrani va fer fracassar l'expedició del rei només tres dies després d'haver embarcat.

En els primers vuit capítols, Marcos relata la situació política anterior a l'expedició de Jaume I. Tracta una gran varietat de temes, que ens porten d'Europa al Pròxim Orient, sense un fil argumental continu. Comença relatant l'expansió de la dinastia mongola dels Gengis Khan cap al Pròxim Orient, combatent les potències islàmiques del califat abbàsida de Bagdad, els principats aiúbides de Síria i Palestina i el sultanat mameluc d'Egipte, que dominaven la zona. Aquesta expansió va acabar amb la gran desfeta de l'exèrcit mongol davant de l'exèrcit del sultanat mameluc d'Egipte a Galilea, el 3 de setembre de 1260. També explica la victòria dels mamelucs davant l'exèrcit de Lluís IX de França a la Batalla de Mansura (1250) i com la croada de Jaume I va ser un intent de triomfar allí on el Capet fracassà. Segueix a continuació amb la indignació papal, de Castella i de França per l'aliança de Jaume I amb Manfred de Sicília, i analitza com l'objectiu de l'aliança era frenar les expansions franceses i castellanques per la Mediterrània. Argumenta que l'expedició de Jaume I a Terra Santa era una estratègia reial per recuperar l'estimació del papa i dels seus veïns, tot presentant-se com el gran campió de la cristiandat. Un altre tema important és la reconquesta de la Hispània musulmana i les conquestes de Mallorca, València i Múrcia. L'autor al·ludeix a l'enemistat de Jaume I amb Lluís IX de França i el seu germà Carles d'Anjou, i fa referència a la pèrdua de Provença i dels territoris del sud de França amb el Tractat de Corbeil (1258). Sosté que l'únic guany que va obtenir el Conqueridor amb el tractat va ser el reconeixement de Montpeller, que era una herència de la seva mare Maria de Montpeller. A continuació l'autor s'estén sobre la situació política de la Romània llatina o la Grècia franca, que patia greus conflictes

interns de poder i estava amenaçada pel sultanat de Rum i per l'Imperi de Nicea. També dedica unes pàgines a l'ascens a emperador de Miquel VIII Paleòleg i remarca que era una zona important perquè hi havia destacables contingents dels ordes militars i establiments comercials de les grans repúbliques mercantils de Venècia, Gènova i Pisa, enfrontades amb les seves competidores italianes i franceses. Marcos també tracta extensament l'expedició angevina contra Sicília, amb el suport pel papa, que acaba amb la coronació de Carles d'Anjou i de Beatriu de Provença com a reis d'aquest territori, i explica com Conradí governava el regne de Jerusalem des de l'exili, a Baviera, l'expedició d'aquest contra Sicília i la seva derrota davant les tropes angevines a Tagliacozzo (17 de gener de 1268). Narra també amb tot luxe de detalls les campanyes militars del sultà mameluc Baibars d'Egipte, que culminaren amb la caiguda d'Antioquia el febrer de 1268 i la coalició antimusulmana del rei Hethum de la Petita Armènia. A més a més, tracta *in extenso* un tema personal de la vida de Jaume I, la seva relació il·legítima amb la noble Berenguera Alfonso, ja que com argumenta l'autor, el fracàs de l'expedició de Jaume I fou atribuït en aquella època a un càstig de la Providència per la relació il·legítima que el Conqueridor mantenia amb aquesta dama.

Finalment, des del novè capítol, el llibre es consagra a l'expedició del Conqueridor. Obre aquesta darrera part un anàlisi del fracàs de l'expedició marítima de Jaume I, on es comenten diferents interpretacions de l'expressió «nit en roda» que apareix al *Llibre dels fets*, la més interessant de les quals és la interpretació científica de la locució, basada en les aportacions d'Hernández Izal. En el desè capítol s'analitza com només van arribar a Sant Joan d'Acra

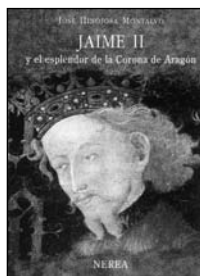
vintena de naus, entre les quals hi havia dos fills il·legítims de Jaume I: Ferran Sanxis de Castre i Pere Ferrandis d'Híjar. Comenta àmpliament el *Llibre de racions a Orient*, conservat al registre 17 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), el qual ens dona moltes informacions sobre l'estada de les tropes catalanes a Terra Santa i de la comptabilitat de l'empresa. S'hi parla del retorn de Ferran Sanxis i altres homes a Catalunya la tardor de 1269 i del fracàs de l'expedició de Lluís IX de França el 1270. Finalment, a l'epíleg, es passa revista a la situació política posterior a la croada de Jaume I: el desviament de l'expedició de Lluís IX cap a Tunísia, la seva conquesta dels mercats del Magreb i els desastres de l'exèrcit croat del Capet a Terra Santa. Finalment, es fa al·lusió a la declaració oficial de la Unió de les Esglésies en el segon Concili de Lió (1274), a les Vespres Sicilianes (1282) i a la conspiració de Pere el Gran i Miquel VIII Paleòleg contra Carles d'Anjou.

El mèrit d'Ernest Marcos no és només el fet de completar i arrodonir la història servint-se de diferents documents de l'ACA i de fonts com *El llibre dels fets* de Jaume I, els *Annales de la Corona de Aragó* de Jeroni Zurita o el *Llibre del rei en Pere* de Bernat Desclot, sinó que, a més a més, afegeix fonts estrangeres, com per exemple l'*Opera* de Georgios Acropolites o *La flor de les Històries d'Orient* de Aitó de Gorigos, i fins i tot indaga en fonts musulmanes, com ara *Ayyubids, Mamluks and Crusaders. Selection from the Tarikh al-Duwal wa'l-Muluk of Ibn al-Furat in two volumes* de Ibn al-Furat, o bé el *Taki-Eddin-Ahmed-Maqrizi, Histoire des Sultans Mamlouks de l'Égypte* de al-Maqrizi. No obstant això, la font més interessant és sens dubte el *Llibre de racions a Orient*, conservat a l'ACA, el qual dona detalls molt interessants sobre l'estada dels membres de l'exèrcit

català a Terra Santa, com ara el sou que els pagaven, el tipus d'alimentació que rebien, els llocs on s'hostatjaven, etc. En conclusió, aquest llibre té un gran interès, perquè presenta un episodi poc estudiat de l'expedició a Terra Santa de Jaume I amb una gran precisió i riquesa documental i amb tota mena de detalls. Acaba de reblar el clau de la seva oportunitat que el 2008 se celebri el vuitè centenari del naixement de Jaume I. Quin homenatge podia ser millor que aquest?

EVA IZQUIERDO

***Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón* José Hinojosa Montalvo**

Donostia-San Sebastián: Nerea, 2005, 371 pp.

José Hinojosa, catedràtic d'Història Medieval a la Universitat d'Alacant i autor de nombrosos llibres d'història, entre els quals destaquen *Las tierras alicantinas en la Edad Media* (1995), *Los judíos en tierras valencianas* (1999) o el *Diccionario de Historia Medieval del reino de Valencia* (2000), analitza en aquesta obra els anys posteriors a l'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó, és a dir, l'època posterior a les Vespres Sicilianes, les campanyes de Múrcia, Sicília, el nord d'Àfrica, Sardenya o l'anada dels almogàvers a l'imperi oriental. Són episodis, molts d'ells, protagonitzats per personatges que han esdevingut amb el temps gairebé de llegenda, com Roger de Llúria,

Berenguer d'Entença o Roger de Flor. Seguint l'estela de l'excel·lent biografia sobre Jaume II de J. Ernest Martínez Ferrando, el treball d'Hinojosa, en les seves pròpies paraules, «no quiere ser sólo un relato de los hechos del rey Justo, que lo es, sino que además trata de aproximarse a lo que fue su época» (p. 17). Amb aquesta intenció, doncs, l'autor ens presenta un llibre amb una dotzena de capítols d'extensió i interès desigual, que excel·leix en aquells episodis on parla de la vida familiar i la personalitat del rei, però que pot resultar menys amè en aquells altres centrats a contextualitzar —ens atrevim a dir que de vegades en excés— el personatge. Com a exemple del que acabem de dir serveixin el capítol primer (pp. 19-38), detalladíssim repàs de la geografia dels territoris que configuraren l'antiga Corona d'Aragó, i el segon (pp. 39-56), centrat en la descripció del canvi de conjuntura que es donà en aquests territoris en el pas del segle XIII al XIV, i que funcionen a tall d'extensa introducció a tot el llibre.

És a partir del capítol tercer (pp. 57-64) —on Hinojosa aprofita per retre homenatge a Martínez Ferrando, autor de les dues millors aproximacions al rei Just: *Jaime II. Su vida familiar* (1948), minuciosos retrat del monarca i la seva família, i *Jaime II o el seny català* (1956), biografia que representa la culminació de les seves investigacions anteriors— que Jaume II comença a prendre autèntic protagonisme en el llibre. Al capítol quart (pp. 65-142), un dels més interessants, l'autor ens introdueix en la personalitat i la vida familiar del rei. La falta d'una crònica sobre el monarca, com les de Jaume I o Pere III, és, en opinió de l'autor, la causa principal del desinterès que ha despertat al llarg dels anys entre catalans, aragonesos i valencians. En el cas de Jaume II, la font històrica principal és la *Crònica* de Ramon Muntaner, obra en la qual l'autor va mostrar tota la seva admiració envers el rei. Hinojo-

sa adverteix, però, que la crònica de Muntaner no és la crònica d'un rei, sinó «de la gesta de los catalanes» (p. 65). Amb cautela, doncs, l'autor es deixa guiar de la mà del cronista empordanès per destèixer els trets característics de la personalitat de rei: prudència, protocol, generositat, afany moralitzador, temperament burgès, etc., per bé que també adverteix que «Jaime II, como cualquier ser humano, también tuvo sus defectos» (p. 71), entre els quals destaca la crueltat amb els enemics, l'afany de venjança o l'excessiva rigidesa amb els seus fills. D'aquesta manera, Hinojosa troba l'ocasió per parlar-nos, més o menys extensament, de cadascun dels seus deu fills, aportant poques novetats respecte al que ja havia estat dit anteriorment, sobretot per Martínez Ferrando. Les pàgines dedicades a la casa reial (pp. 93-94), l'alimentació (pp. 97-101), el vestir (pp. 101-105) i el temps d'oci (pp. 105-108) resulten les de lectura més entretinguda. Sense oblidar les que dedica a la projecció cultural de la seva època (pp. 117-128), i que ens fan conèixer les inquietuds intel·lectuals de Jaume II, els seus llibres i les seves lectures, la diversitat de llengües que usava en la seva correspondència i la seva relació amb algunes de les més grans personalitats intel·lectuals de la seva època, com Ramon Llull, Jofre de Foixà, Arnau de Vilanova o els cronistes Desclot i Muntaner. El capítol cinquè (pp. 143-168), centrat en el regnat de Pere II (1276-1285), recupera el to generalista i introductor dels primers capítols del llibre i comprèn, en un nombre prou limitat de pàgines, fets i èpoques crucials, que haguessin merescut una explicació més detallada i una més gran profunditat d'anàlisi: des de les complicades maniobres polítiques dutes a terme per Jaume I per casar el seu fill amb Constança, hereva de l'illa de Sicília, fins a l'enfrontament amb els Anjou que acabà amb la invasió del Principat.

En els capítols següents, el sisè (pp. 168-188) i el setè (pp. 189-200), l'autor ens situa just després de la mort del rei Alfons III (1285-1291), en el moment en què el comte Hug d'Empúries acompanyà el nou rei, Jaume II, de tornada de Sicília als seus regnes. És en aquests capítols on s'enceta de ple l'anàlisi biogràfica del rei: el començament del seu regnat (p. 169), la suposada coronació a Saragossa (p. 170), les relacions amb Castella (p. 172), la Pau d'Anagni (p. 177), la de Caltabellota (p. 181), la revolta dels sicilians, la lluita entre Jaume i el seu germà Frederic de Sicília (p. 183), la conquesta del regne de Múrcia (p. 189), etc. El capítol vuitè (pp. 201-244) analitza la política del rei. La primera meitat parla gairebé exclusivament de la política interna, dirigida a enfortir el poder de la monarquia davant dels nobles i l'Església. Resulta interessant l'aproximació de l'autor al paper del rei Just en la supressió de l'orde del Temple (p. 207) i les maniobres que el dugueren a incorporar a la corona els comtats independents d'Empúries i Urgell (p. 219). La segona meitat, en canvi, està centrada en la política exterior; i s'enceta amb les difícils relacions de Jaume II amb els països islàmics (p. 221) per continuar parlant, tot seguit, de l'expedició dels almogàvers a l'imperi d'orient (p. 229). Seguidament, el capítol novè, *El final del reinado* (pp. 245-258), clouria aquests cinc capítols centrals amb els darrers anys del regnat del rei Just. Dels capítols desè (pp. 259-284), onzè (pp. 285-320) i dotzè (pp. 321-336) el més remarcable quant a la figura de Jaume II és el primer, dedicat a les institucions políticoadministratives del regne. Replanten una qüestió ja analitzada al capítol vuitè en parlar de política interna, Hinojosa detalla les dificultats que tingué la dèbil monarquia aragonesa per dur a terme una política centralista, que ocasionava sovint enfrontaments amb la noblesa, de vegades fins i tot conflictes armats,

i les maniobres que dugué a terme Jaume II per enfortir el poder reial. «Para contrarrestar el afán de poder nobiliario, el Rey lo que hizo fue fomentar sus competencias en los distintos territorios de la Corona [...] Jaime II no estaba dispuesto a verse sometido a los chantajes de que fueron objeto sus predecesores en el trono» (pp. 259-60). Comptat i debatut, doncs, podem concloure que ens hem de felicitar per l'aparició d'aquesta nova aproximació a la figura del rei Jaume II: una aproximació divulgativa però detallada, que acostia al públic actual una figura tan desatesa des de la publicació de les obres de referència de Martínez Ferrando.

DANIEL GENÍS MAS

Juan II de Aragón (1398-1479): monarquía y revolución en la España del siglo XV **Jaume Vicens Vives**

ed. Paul H. Freedman i Josep M. Muñoz i Lloret
Pamplona: Urgoiti, 2003, 428 pp.

Buenos tiempos para los viejos estudios sobre la historia bajomedieval en la Corona de Aragón. Los últimos años han visto la reaparición, en facsímil o en transcripción de nuevo cuño, de estudios clásicos en este campo: los de Eloy Benito Ruano sobre el Quinientos (*Los infantes de Aragón y Gente del siglo XV*) y el de Des-

devizes du Desert sobre Carlos de Viana (*Don Carlos de Aragón*), amén del impagable diplomático de Rubió i Lluch, que tantos medievalistas han leído con provecho y sana envidia (*Documents per a la cultura catalana mig-eva*). Le ha llegado por fin la hora, con toda justicia, a este libro fundamental, donde Vicens Vives arracimó los frutos dispersos de su visión, apasionada y lúcida, del siglo XV catalán.

Super adversa augetur. Así rezaba el lema que Vicens enarbó durante los años difíciles del franquismo, cuando trataba de renovar la historiografía catalana, lastrada por el Romanticismo y el idealismo nacionalista. También es el lema con el que arranca el estudio preliminar que firman, juntos pero no revueltos, los profesores Freedman y Muñoz i Lloret. Esta semblanza intelectual, que lleva por título «Un historiador que sabía dónde quería vivir», se demora, a lo largo de setenta páginas, en la trayectoria académica e ideológica del historiador gerundense, que abrazó las doctrinas de los *Annales* para instaurar, desde su atalaya universitaria, una historiografía que no se limitara al resumen de datos aceptados, sino que atendiera al detalle de archivo para ofrecer nuevas miradas sobre el amplio horizonte del pasado. El Vicens que nos presentan Freedman y Muñoz i Lloret es el debelador de bárbaros que, a contracorriente, lucha contra la historiografía ideológica del nacionalismo castellano y del nacionalismo catalán, a los que opone armas viejas y nuevas: el trabajo oscuro de los archivos, el estudio de los hechos concretos, la aritmética de la historia económica, el rumor de fondo de la historia social. La combinación de los distintos métodos, concentrados en el estudio de los siglos XV y XIX, da resultados esperanzadores, y pronto la pluma penetrante de Vicens ofrece una explicación renovada y polémica de los viejos problemas hispánicos.

Juan de Castilla, de Navarra y de Aragón. La figura de Juan de Aragón (eterno aspirante al dominio de Castilla, rey de Navarra, lugarteniente de Valencia, Aragón y Cataluña, sucesor del Magnánimo desde 1458) interesa a Vicens porque es el emblema de un siglo de crisis; una época, lejana y próxima, vinculada «a las cuestiones con que nos enfrentamos hoy en un mundo, asimismo, críticamente situado entre un pasado insatisfactorio y un provenir incierto» (p. 3). Juan II, más allá de las simpatías y rechazos que pueda despertar, fue un hombre de «indomable vitalidad», fiel representante de una generación repleta de «singulares personalidades políticas» (p. 4) y capaz de enfrentarse, con acierto o sin él, a todos los obstáculos que se le interpusieron. Estos hechos, por sí solos, lo convierten en una figura apasionante, amén de ser un mirador de primera magnitud que permite observar el panorama completo de los tumultos peninsulares del siglo XV. No extrañará, por ello, que Vicens no se limite a escribir una biografía particular, sino que extienda su mirada sobre todo el mapa político de la península, en busca de explicaciones que remocen los viejos tópicos. Esta vida de Juan II no es sólo la enumeración rutinaria de las piezas que componen una vida efervescente, sino la biografía de unos reinos, unos siglos y toda una generación turbulenta.

La biografía está dividida en tres partes, pautadas por los distintos momentos que jalonan la trayectoria de Juan de Trastámara: su etapa como segundón en Castilla, su ascenso al trono de Navarra y, en último lugar, su reinado en los dominios de la Corona de Aragón. Aunque pueda resultar paradójico, el Vicens que por aquellos años estaba removiendo las bases de la historiografía catalana, elige en este libro un esquema (y hasta un estilo) anticuado, decimonónico: el de la biografía clásica

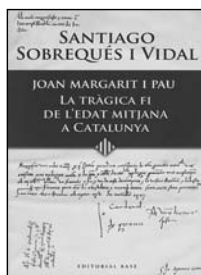
de un hombre de estado y de todos sus movimientos, decisiones, dudas y dramas interiores, vislumbrados por un narrador cercano a la omnisciencia que se asoma a la intimidad de la alcoba para revelar los meandros psicológicos de su personaje. En su aventura tras las huellas de Juan II, Vicens sigue los pasos seguros de esa novela-río que son los *Anales* de Zurita, complementados convenientemente con algunos datos de archivo y escuetas referencias bibliográficas. Vicens manejó un considerable tesoro de datos, pero los reduce a la erudición mínima para no ahuyentar al lector no especializado. El resultado es un libro que se deja leer con agrado, sin demoras ni cortes molestos, y que logró imponer una imagen más realista, menos tópica, de un periodo crucial de nuestro siglo XV.

Como en la edición original de 1953, esta viene acompañada por un índice onomástico y otro topográfico, imprescindibles y utilísimos en este tipo de monografías. A modo de colofón, algo habrá que decir sobre la nueva transcripción del texto. Da la impresión, con sólo pasar las hojas sin la pretensión de ser exhaustivo, de que este volumen habría ganado mucho si, en lugar de transcribir de cabo a rabo el volumen de 1953, los editores hubieran optado por un facsímil. En tal caso, el lector dispondría, por un lado, de la paginación original y podría remitir a ella sin duplicaciones innecesarias. Por el otro, se habrían evitado algunas erratas que afean el texto casi en cada página: en la tercera se lee *curiosas* por *curiosos*; en la décima, *poderosos magnate* y *realizando* por *realizado*; en la undécima, *Alfonso Y* por *Alfonso V*; en la 171, *desempeño* por *desempeñó*, *et sic de caeteris*. Algunas de estas erratas tienen cierto tufillo a escáner, esa nefasta herramienta moderna que, bien o mal usada, parece destinada

a arrinconar al copista y al corrector de pruebas, eficaces pero lentos. Confiemos en que el Titivilo de nuestros días haya respetado, al menos, las referencias de archivo, sin las cuales un libro de este tipo pierde mucho de su utilidad.

FRANCISCO J. RODRÍGUEZ RISQUETE

Joan Margarit i Pau: la tràgica fi de l'Edat Mitjana a Catalunya, Santiago Sobrequés i Vidal

Barcelona: Base, 2006, 438 pp.

El 2 de febrer de 1951 es doctorava a Madrid, com era costum a l'època, l'historiador gironí Santiago Sobrequés i Vidal amb un treball titulat *Los Margarit y el Ampurdán: precedentes de la guerra civil catalana de 1462-1472*. A diferència de molts altres escrits de Sobrequés, aquesta tesi quedà inèdita, tot i diversos intents de publicació que el seu autor va dur a terme. A primer cop d'ull, ens sorprèn que no la publicués, però a la introducció s'explica perfectament quines van ser les possibles causes que l'obra no arribés a la impremta. Sobrequés va morir el 1973 sense poder veure el fruit del seu treball més acadèmic publicat i deixava un munt d'historiadors i interessats en el complex segle XV català sense una referència de cabdal importància. Certament, la resta de la seva recer-

ca proporciona dades valiosíssimes, però la unitat que un treball com aquest aporta el fa d'allò més indispensable. Hem hagut d'esperar més de trenta anys per tenir-lo a l'abast, gràcies al Simposi Internacional sobre el bisbe Margarit que es va celebrar a Girona del 14 al 17 de novembre de 2006, organitzat pel grup Studia Humanitatis de la Universitat de Girona, que l'ha recuperat i finalment l'ha editat.

El resultat és una biografia de Joan Margarit i Pau, membre d'un clan nobiliari establert entre el Rosselló, l'Empordà i Girona, i que fou successivament, en la part central i final del segle XV, bisbe d'Elna, més tard de Girona i també cardenal, així com un polític de gran influència a la Corona d'Aragó de la segona meitat del segle XV, en contacte directe amb els monarques de l'època. Per si tot això fos poc, Margarit fou també un erudit escriptor en llatí, amb obres com el *Paralipomenon Hispaniae* o la *Corona Regum*, que marca el pas cap a models literaris renaixentistes en un segle en què la literatura catalana estava desplegant unes obres de gran qualitat. Els anys d'estudi a Itàlia van marcar profundament els seus interessos literaris i així ho va reflectir tant en l'obra com en la tasca de bibliòfil.

Però no només ens trobem amb la biografia d'un personatge clau, sinó que el volum ofereix també una monografia històrica que no només contextualitza el protagonista, sinó que ajuda a comprendre aquella època tan convulsa per a la nostra història (com l'autor ens deixa clar en el subtítol de l'obra). Sobrequés hi analitza quines en foren les causes, quines conseqüències comportà i quin paper hi jugaren tots els protagonistes, des dels diversos reis i pretendents al tron, als nobles, les ciutats i fins els pagesos de remença. Ara bé, la carrera de Joan Margarit domina el discurs

i l'autor estructura l'obra a partir de les etapes de la seva vida: quan entrà al clergat sota els auspicis del seu oncle, el també bisbe Bernat de Pau, quan es convertí en bisbe d'Elna, els temps de la Guerra Civil i finalment el període com a canceller de Joan II i Ferran el Catòlic. A grans trets aquests són els continguts del llibre, però els detalls són molt abundants, amb multitud de dades contrastades i fonamentades en fonts documentals, (malgrat que no s'hi esmentin les referències pel caràcter divulgatiu de l'obra). En definitiva, si abans era impossible parlar de la Guerra Civil del segle XV sense fixar-nos en l'obra de Sobrequés, des d'ara tampoc no podem referir-nos al conjunt del segle XV sense tenir en compte aquesta referència.

Per altra banda, si el contingut científic és de primer ordre, el caràcter divulgador amb què fou escrit resulta en un llibre que a vegades sembla més una novel·la, un llibre per fer una lectura plaent, més que no una lectura crítica d'historiador o erudit. Amb un llenguatge i un estil d'allò més amens ens trobem amb una obra d'alta divulgació que un públic ben ampli pot comprendre i treure'n un profit intel·lectual. Ni el fet que hagi estat traduït d'un original castellà escrit fa anys, no fa que perdi ni l'interès ni la qualitat. És més, el resultat final mostra una preocupació per tenir un model de divulgació però sense oblidar en cap moment el científisme històric.

De l'edició de l'obra se n'han encarregat tres persones que coneixen perfectament tant l'investigador com el personatge: Mariàngela Vilallonga, catedràtica de llatí de la Universitat de Girona i coordinadora del grup Studia Humanitatis, Lluís Lucero, gran coneixedor de la figura de Joan Margarit i Jaume Sobrequés, historiador i fill de l'au-

tor. Després del que s'ha dit fins aquí no cal afegir res més sobre la qualitat de l'obra, només lamentar-nos que hagi restat tant de temps oblidada per al públic interessat i felicitar-nos per la feina ben feta de l'autor i dels editors, així com per la possibilitat de tenir a l'abast un llibre de referència com aquest.

ENRIC BASSEGODA

Els beguins. L'heretgia a la Catalunya medieval **Joan Cuscó i Clarasó**

Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005 (Scripta et Documenta, 70), 110 pp.

L'any 1971 Fabrizio di André publicava un disc excepcional amb cançons titulades *Il sogno di Maria* o *L'infanzia di Maria*. En aquest disc el cantautor genovès feia una lectura afectuosa dels evangelis apòcrifs, i en particular de la vida de Maria Magdalena. L'establishment religiós i un sector del públic catòlic avesat a nedar en aigües tranquil·les van arrufar el nas. També els beguins van tenir com a lectura de capçalera *l'Evangelium de Maria*, i també ells van ser víctimes (amb mètodes, és clar, pla més violents) de la incomprensió. El volum de Cuscó i Clarasó va aparèixer tres anys després que la mateixa sèrie «Scripta et Documenta» de les PAM dediqués un volum col·lectiu al vesant femení d'aquest moviment: *Les beguines. La Raó il·luminada per Amor*.

Cuscó es proposa estudiar l'emancipació intel·lectual que es produeix en la societat medieval europea, i més concretament en la catalana, a través de moviments considerats herètics i de la relació que aquests moviments, especialment el beguinatge, van tenir amb figures de primera línia com ara Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Ramon Penyaforat o Ramon Martí. La introducció (pp. 5-14) posa damunt la taula les limitacions amb què va topar l'autor: el fet que el moviment, «en la seva globalitat, no disposa d'investigacions sistemàtiques», d'una banda, i, de l'altra, que no hi ha treballs que relacionin els postulats dels beguins i l'obra dels autors que hi van col·laborar (cas d'Arnau de Vilanova) o hi presenten afinitats (cas de Ramon Llull) (p. 8). Ateses aquestes limitacions, «la principal motivació del treball rau a desvetllar l'interès i les inquietuds intel·lectuals del lector: ser capaços de donar una visió més ampla i plural d'una de les èpoques cabdals de la civilització occidental». Per aconseguir aquesta pluralitat de veus l'autor de la monografia no es limita a analitzar la comunió d'idees que va existir entre els beguins i Arnau de Vilanova o Ramon Llull, sinó que ressegueix els postulats dels autors que més intensament s'hi van enfrontar: Ramon Penyaforat i Ramon Martí.

En el capítol «Religió i raó a la Catalunya medieval» (pp. 15-24), Cuscó situa el beguinatge en el context dels moviments heterodoxos de l'Edat Mitjana actius a casa nostra. Els beguins van tenir en comú amb càtars i valdesos (tots ells moviments pietistes que compartien els béns i feien vot de pobresa) el retorn a les formes de vida dels primers cristians. Anteriorment als ordes urbans, els beguins van mantenir vincles molt estrets amb el tercer orde i amb els espirituals franciscans, que reclamaven la fidelitat a Francesc d'Assís i els seus primers companys amb el

retorn a l'*usus pauper*. Aquesta connexió ideològica ens porta fins a Ramon Llull, molt vinculat als tercerols franciscans. Tant els beguins com Llull i els seus seguidors, els lul·listes, defensen una cristianisme basat en el diàleg amb la divinitat a través de l'oració contemplativa i de la lectura directa i crítica de les Escriptures. Els beguins van ser perseguits primer al Llenguadoc i a la Catalunya Nord, i posteriorment al Principat, València i Mallorca. En l'apartat «Política i religió: la persecució dels beguins» (pp. 25-32), Cuscó i Clarasó estudia un fenomen que «té en el seu motiu subjacent un fet que encara avui fa molta por a la societat occidental: l'aflorament d'un model de vida que no és productiu» (p. 25). Les primeres acusacions formals contra el model de vida dels beguins es van fer al Concili Laterà de 1215, però les persecucions més violentes daten dels anys 1311-1330, període que coincideix aproximadament amb la redacció i difusió del manual de l'inquisidor Bernat Gui, d'una banda, i amb la vinguda de l'Anticrist segons els càlculs dels beguins i altres moviments herètics, de l'altra. A partir del segle XIV els nuclis de beguins ja són molt residuals. Al segle XVII podem dir que els seus postulats han estat assimilats de manera gairebé total per l'Església a través de l'orde tercer de sant Francesc i que els tercerols han deixat de ser un orde penitencial per esdevenir cada vegada més una moda aristocràtica, una mena de devoció externa. La flama beguina, però, no s'havia d'extingir mai del tot. La teoria oficial de l'Estat i del poder (un món cristià i universal aixoplugat per una església catòlica i romana única, segons la recepta de la *Monarquia* de Dante) ha conviscut sempre amb un pensament «alternatiu» que és, en molts aspectes, ben proper al dels primers beguins. Una de les constants del llibre de Cuscó és l'interès per resse-

guir l'herència dels beguins i els moviments herètics medievals en el món modern i contemporani, ni que sigui a través de citacions bibliogràfiques *ad hoc* (que semblarien un pèl forçades si no fossin tan freqüents i el text no tingués una orientació divulgativa).

Els beguins no van ser de cap manera un moviment marginal en terres catalanes: van tenir una forta implantació arreu del territori, van gaudir de les simpaties i la protecció de la família reial catalana, van comptar entre els seus membres persones de tots els estaments socials i, finalment, van tenir el suport d'intel·lectuals de primera fila. En el capítol «Els beguins i l'emancipació intel·lectual medieval» (pp. 33-41) l'autor identifica en els beguins un model de vida gnòstic que es vincula amb l'opció espiritualista del primer cristianisme i advoca per l'emancipació intel·lectual i la laïcització del saber. L'apartat «Arnau de Vilanova i els beguins» ressegueix els lligams ideològics i les complicitats entre el moviment i l'autor de l'*Alia informatio beguinorum* (una defensa de l'espiritualitat beguina), que va ser també promotor d'un hospital a València conegut com «Els beguins» (p. 47). El concili de la Tarraconense de 1318 decretava que cap beguí o beguina podia posseir llibres teològics en vulgar, tret que fossin llibres de pregàries. Era l'època en què es perseguïen els beguins de Vilafranca del Penedès, ben relacionats amb Arnau de Vilanova. Al capítol «Vilafranca del Penedès i els primers beguins catalans» (pp. 51-59) es presenten les figures del notari Guerau Pera i el tercerol franciscà Bernat Fuster, els primers beguins catalans que tenim documentats amb nom i cognoms. Pera i Fuster pertanyien a la comunitat de Vilafranca i es van declarar objectors de consciència, és a dir no van voler incorporar-se a l'exèrcit. Els anys 1345 i 1346 es va dur a ter-

me el procés inquisitorial contra els franciscans i els beguins de Vilafranca. Amb aquest procés culminava la investigació de les relacions entre la comunitat franciscana i Arnau de Vilanova arran de la discussió que s'havia produït al monestir franciscà de Vilafranca, entre 1316 i 1317, a propòsit de l'arribada de la fi del món (p. 55).

En el capítol «Les comunitats de beguines o *beguinatges*» (pp. 61-70) s'estudia el paper destacadíssim que van jugar les dones en aquest moviment espiritual. El rol de les beguines no va estar en cap cas subordinat al dels homes. La seva tasca educadora, de lectura, traducció i interpretació de les Escriptures, va ser molt important per a un moviment que aplegava nombrosos infants, i algunes de les figures cabdals de la mística medieval, com ara Hadewijch d'Anvers i Margarita Porète, van ser beguines. La importància central de les dones a les comunitats beguines va ser motiu de condemna als manuals de la Inquisició, que va perseguir-les amb molta virulència (hi ha més dones màrtirs que no pas homes). Als segles XV i XVI les comunitats estrictament femenines es van haver d'integrar a les estructures oficials de l'Església, i al segle XVI, un cop enllestit el Concili de Trento, es va imposar la clausura rigorosa i els vots solemnes a totes les comunitats religioses de dones. Quedava d'aquesta manera desactivat l'antic costum del monacat domèstic, que arrenca el 1189 amb la primera comunitat de beguines a Lieja.

Ramon Llull va ser un dels autors més llegits pels beguins, que es van interessar sobretot per la *Doctrina pueril* i el *Libre contra l'Anticrist*. En el capítol «Mística i raó: Ramon Llull» (pp. 71-81), Cuscó recorda que per a la Inquisició no existia pràcticament cap diferència entre «lul·listes», «beguins» o «heretges». Llull

té en comú amb els beguins més destacades la seva condició de personatge alhora racionalista i místic. Per a Llull i els beguins, «la teologia és la ciència que permet conèixer la divinitat i s'hi han de dedicar» (p. 74). La transformació de la societat ha de començar amb la transformació interior de cada individu. La intensa dedicació a l'estudi que havia de fer possible aquesta transformació portava els beguins a endinsar-se en problemes teològics que podien posar en dubte la teologia oficial. L'inquisidor Nicolau Eimeric va impugnar la recerca de la saviesa a través de l'estudi, pròpia dels lul·listes i els beguins. El capítol «La teologia oficial: Ramon Martí de Subirats» (pp. 83-88), després de presentar de manera succinta la vida i l'obra d'aquest teòleg de gran renom, analitza el *Pugio fidei* com a obra clau de l'apologètica cristiana. Amb Martí i el seu contemporani Tomàs d'Aquino s'abandona la línia augustiniana (molt propera a la sensibilitat beguina i espiritual), segons la qual filosofia i teologia són moments complementaris de l'única saviesa cristiana, per diferenciar clarament els àmbits de coneixement de la raó i de la fe, amb disciplines particulars i principis exclusius: la raó natural per a la filosofia i la revelació cristiana per a la teologia. La figura controvertida de Francesc Eiximenis protagonitza el capítol titulat «La usura i la política: Francesc Eiximenis» (pp. 89-94). Cuscó considera que, en línies generals, els postulats del menoret gironí són molt més moderats que no pas els d'Arnau de Vilanova, els beguins o els espirituals franciscans, però en analitzar la usura «topem amb l'Eiximenis més franciscà, més proper, per exemple, als postulats dels beguins» (p. 90). El més interessant d'aquest capítol és l'afirmació que «en Eiximenis ja trobem el desplaçament conceptual que en poc temps permetrà deixar fora de joc

els beguins i els espirituals: deixar enrere la discussió sobre l'emancipació intel·lectual, l'espiritualitat individual i la vida de Crist i substituir-la per la discussió al voltant de la *Cosa Pública*» (p. 92).

El volum de Cuscó i Clarasó es completa amb un epíleg força *sui generis*. A «Idees, paraules i fets: epíleg» (pp. 95-104) es revisen els continguts del llibre en constant diàleg amb el present i es defensa la utilitat de l'experiència beguina per millorar el nostre model de societat. És altament significatiu que l'última citació sigui del bisbe dels pobres: Pere Casaldàliga, un dels màxims exponents de la teologia de l'alliberament: «L'Església és més gran que el papa, i Déu és més gran que l'Església» (p. 104). Una afirmació que va a missa.

DAVID GUIXERAS

El pensament filosòfic a l'Edat Mitjana. D'Agustí a Maquiavel **Kurt Flasch**

Santa Coloma de Queralt:
Obrador Edendum
(Exemplaria Scholastica, 3),
2006, 691 pp.

El professor Kurt Flasch, catedràtic emèrit de l'Institut de Filosofia de la Universitat del Ruhr (Bochum), és un dels medievalistes més prestigiosos dels nostres temps i un intel·lectual, en el sentit ple del terme, rigo-

rós i compromès. Entre les seves nombroses publicacions, té el gran mèrit de comptar amb dues de les millors aproximacions actuals a la filosofia medieval, dos volums que en certa manera es complementen. El primer és un succint panorama dels autors del pensament medieval que Flasch considera més rellevants, *Einführung in die Philosophie des Mittelalters* (1987), acompanyat de tot un seguit de reflexions metodològiques que caracteritzen el seu punt de vista com a historiador; l'altre és un extens manual universitari d'història de la filosofia medieval, *Das philosophische Denken im Mittelalter. Von Augustin bis Machiavelli*, publicat en primera edició el 1986 i en segona edició corregida i ampliada el 2000. És aquesta segona edició, en traducció catalana, que ressenyem aquí.

Es tracta d'una proposta lloable i agosarada de l'editorial Obrador Edendum (www.obradoredendum.cat), que ofereix aquest magnífic volum en traducció justament a un país que (diuen, alguns amb satisfacció) es troba en plena crisi de vocacions humanístiques. Aquest petit obrador editorial comença a tenir un catàleg ambiciós, amb col·leccions d'alta divulgació o obertament de recerca (com ara «Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull», o «Exemplaria Scholastica»), en un panorama editorial acadèmic cada cop més esquitxat per les desercions. Tot això encara és més remarcable si pensem que Edendum s'ha preocupat, i molt, d'assegurar-se la difusió internacional, amb acords de coedició modèlics, per exemple amb la prestigiosa editorial Brepols. És un exemple per a totes les iniciatives editorials d'àmbit medieval del país, i esperem que la recent iniciativa del grup Textos Medievals Catalans (www.tmc.net) tingui un paper fonamental a l'hora de seguir-lo.

El llibre de Flasch no està pensat només per a un públic universitari que necessiti un manual de filo-

sofia, sinó que es pot llegir (així ha estat per a qui signa aquesta nota, gens expert en qüestions d'història de la filosofia, dit sigui de passada) com una amena i interessantíssima història intel·lectual de l'Occident medieval. Certament, és un viatge a través dels moments culminants de la història de les idees filosòfiques a l'Edat Mitjana. Només cal fullejar-ne l'índex, però, per entreveure algunes de les idees sorprenents que la lectura del volum ens reserva i que, necessàriament, duen el lector a encuriosir-se sobre els enfocaments de Flasch. Per una banda, per la inusual fixació dels límits cronològics del manual, que no s'ajusten als usos habituals (per exemple, s'allarguen al segle XVI, amb Leonardo, Maquiavel i Luter); per l'altra, per la tria d'autors, on sorprèn el poc espai dedicat a obres valorades escolarment com a essencials i, ben al contrari, la discussió detallada d'autors que generalment tenen un paper marginal a la manualística o, senzillament, en queden exclosos (és ben destacat en aquest sentit l'espai dedicat a Teodoric de Freiberg, pp. 403-414, o al mateix Mestre Eckhart, pp. 413-432).

L'actitud de Flasch davant del material que estudia està sempre amarada de preocupacions metodològiques. Gairebé sense adonar-se'n, el lector les va adoptant a mesura que avança el manual, fins al punt d'acabar pensant (sense allunyar-se gaire, crec, de la intenció de l'autor) que per a qualsevol reflexió històrica un cert neguit metodològic és totalment imprescindible. Vegem-ne un petit exemple: «Comprendre històricament el segle XIV no consisteix a seleccionar "una" filosofia de les moltes que hi coexisteixen i, aïllant-la del seu context, declarar-la la més rigorosa del segle. Ni Eckhart ni Ockham no representen cap progrés directe vers la "veritat". Judicis d'aquesta mena són d'origen

dogmàtic. En canvi aquests dos pensadors tan diferents sí que representen un progrés vers l'explicació teòrica i la realització pràctica de les possibilitats del seu temps» (p. 433). L'objectiu declarat del llibre és «la historicitat del pensament entre els anys 400 i 1500» (p. 597), una historicitat que ell mateix qualifica com de «peculiar»: es tracta d'identificar els fets, textos i institucions que determinen les condicions en què sorgeix el pensament, sense una idea teològica particular de la història. Des de la perspectiva de crítica del mètode, el breu epíleg (pp. 597-600) hauria de ser de lectura obligatòria per a qualsevol persona que es dediqui a la recerca històrica en qualsevol disciplina.

Flasch qüestiona a fons, doncs, les bases cronològiques, històriques i d'interpretació de les fonts en molts passos, sobretot des d'una projecció interdisciplinària que uneix història, filologia, art i pensament. I no s'atura només a enfocar correctament (o com més correctament possible) l'estudi del període medieval, sinó que sovint es detecta en el seu discurs un esforç notable per caracteritzar els recorreguts historiogràfics canviants (a vegades complementaris, a vegades contradictoris) que han conduït a la interpretació del passat en les nostres historiografies contemporànies, amb els seus vicis i les seves virtuts. En aquest sentit, les planes sobre Maquiavel són, senzillament, magistrals (vegeu especialment les pp. 576-582). Aquesta perspectiva recorda en molts moments la d'altres historiadors com Klibansky, Le Goff o els autors de la (injustament) criticada història de les mentalitats, sempre des de la flexibilitat i defugint decididament els posicionaments dogmàtics. Per a un filòleg, també, la inclusió en una història del pensament de figures històriques com Petrarca, Boccaccio o el mateix Leo-

nardo Da Vinci no deixa de ser un estímulo per eixamplar la connexió entre disciplines que, tot i treballar sobre els mateixos períodes i estudiar els mateixos autors, rarament es retroalimenten.

El volum està organitzat en tres parts («Fonaments», «Fases evolutives del pensament medieval», és a dir, una evolució del pensament organitzada amb criteris històrics i culturals, i, finalment, un apartat d'enllaç amb l'Edat Moderna) precedides per una introducció on Flasch fixa els pressupòsits metodològics del volum. El pes fonamental del llibre orbita entorn els set temes en què està dividida la segona part («Nous condicionaments», «La reforma carolíngia», «El segle XI: l'esclat inicial», «El segle XII», «El segle XIII», «El segle XIV», «El segle XV: entre l'Edat Mitjana i la Moderna»), volgudament oberts, on es demostra la coexistència d'idees en moviment, contradictòries, en un mateix període, i a vegades en l'obra d'un mateix autor. El llibre inclou també una cronologia (pp. 601-612), una bibliografia seleccionada per temes i autors (pp. 613-673) i un índex temàtic (pp. 675-683) i onomàstic (pp. 685-691) exhaustius que faciliten enormement l'ús d'un volum tan dens (i gruixut).

Hem de felicitar, doncs, l'Obrador Edendum per la seva iniciativa i agrair a Josep Batalla que hagi fet l'esforç de traduir aquest llibre en una llengua que llisca plàcidament, tot i les dificultats d'estil i contingut, i que anima el lector a seguir incansablement fins al darrer full. L'únic retret que, com a lectors, gosàriem fer sobre aquest volum és la cura insuficient en la correcció del text: és decebedor ensopegar amb tants errors d'impremta (uns quants més dels esperats) en un llibre d'aquesta importància i d'aquest cost. En el futur s'haurien d'evitar, per posar només dos exemples, errors com l'estranyíssim hàpax «pogdeviaxx-

xut», a la línia 9 de la p. 232, o els criteris tipogràfics canviants a les notes de les pp. 156-157. És, però, només una petita crítica a un llibre que hauria de convertir-se en lectura recomanada, no només per als estudiants o professors de la filosofia, sinó per a tots aquells que s'interessin per aquest període que anomenem Edat Mitjana. Un viatge de 691 planes, acompanyats per la sàvia mà del professor Kurt Flasch, és un luxe autènticament impagable.

SADURNI MARTÍ

Col·laboradors

Victor Millet és professor de llengua i literatura alemanya medieval a la Universitat de Santiago de Compostela. Estudià Filologia Anglogermànica a la Universitat de Barcelona i es doctorà a Tübingen (Alemanya). Ha treballat a les universitats de Berlín, Freiburg i Santiago. És autor del llibre *La poesia heroica en las culturas anglogermánicas medievales* (2007) i premi d'investigació de la Xunta da Galicia al 1995. Ha treballat sobre èpica, novel·la, lírica i narrativa breu, sempre des d'un punt de vista interdisciplinar.

Daniel Genís (Castelló d'Empúries, 1977). Llicenciat en Filologia Catalana (1999) i en Filologia Hispànica a la Universitat de Girona (2000). Ha llegit el treball de recerca *El «Dotzè del Crestià» (primer tractat): estudi introductor, anàlisi ecdòtica i edició crítica*, dirigit per Xavier Renedo (2004), i ha col·laborat en l'edició del *Dotzè I, I* (2005). Actualment compagina la feina de professor d'ensenyament secundari i l'elaboració de la tesi doctoral sobre la biografia de Rafael Cervera i l'edició de la seva *Historia de Catalunya*, traducció castellana de 1616 de la crònica de Bernat Desclot.

Lola Badia (Barcelona, 1951) és catedràtic de Literatura Catalana a la Universitat de Barcelona, després d'haver ensenyat a la Universitat Autònoma de Barcelona i a la de Girona. Ha treballat sobre poesia antiga, des del *Cançonet de Ripoll* a Ausiàs March, i també s'ha ocupat dels escriptors en prosa dels segles XIII, XIV i XV, com Bernat Metge, Joan Roís de Corella o l'anònim del *Curial e Güelfa*. El perfil literari de Ramon Llull i la seva obra divulgativa en llengua vulgar és un altre dels seus temes d'especialització.

Anna Radaelli és doctora en Filologia Romànica i ha estat investigadora a les universitats de "L'Aquila", de Florència i de Warwick. La seva recerca s'ha concentrat sobretot en la literatura occitana medieval, en particular els trobadors. Hi destaca la seva edició crítica de l'obra de Raimon Gaucelm de Béziers (1997), l'estudi *Dansas provenzali nel XIII secolo* (2004) i el treball sobre el cançoner C a la col·lecció *Intavulare* (2006).

Ilaria Zamuner Candiani és diplomada en violí i doctorada en Filologia i tècniques d'interpretació (Universitat de Venècia). Actualment prepara una segona tesi sobre els *rondeaux* francesos a la Universitat de Poitiers, en cotutela amb la Universitat de Verona. Ha publicat diversos treballs sobre la tradició del *Secretum secretorum* pseudoaristotèlic i sobre els cançoners occitans, on destaca la monografia sobre el cançoner V a la col·lecció *Intavulare*. També ha col·laborat a la *Bibliografia elettronica dei Trovatori* (BEdT) i al *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini* (TLIO).

Susan Boynton és Associate Professor de Musicologia Històrica a Columbia University (Nova York). Ha publicat la monografia *Shaping a Monastic Identity: Liturgy and History at the Imperial Abbey of Farfa, 1000-1125* (2006) i nombrosos articles sobre diferents aspectes de la música, litúrgia i poesia medievals. Actualment té en preparació el volum *Silent Music: Echoes of Medieval Ritual and the Construction of History in Eighteenth-Century Spain*.

